

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

4 september 1968

53e jrg.

No. 2660

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Inflatiecorrectie? (II)	813
Tweeërlei mening:	
Mr. H. Versloot en J. Hasper:	
Hoe verder met Rijnmond?	814
Mr. A. E. de Moor en A. B. Busnac:	
BTW: geen redenen tot misverstand	817
Prof. Dr. W. G. Hoffmann:	
Löhne, Kosten und Preise in Deutschland 1950-1965	823
Boekbespreking.....	830
Geld- en kapitaalmarkt	834

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Inflatiecorrectie? (II)

In *ESB* van 28 augustus jl. (blz. 789) stuurt Drs. F. W. van der Schar ons een richting uit, waar wij helemaal niet heen wilden. Hij voert tegen de door ons (in *ESB* van 21 augustus jl. op blz. 769) bepleite automatische jaarlijkse correctie voor de nominale progressie in de I.B.-tarieven aan, dat daardoor de belastingpolitiek als instrument van conjunctuurbeheersing aan speelruimte verliest. Maar — en laten wij dat nog eens voor alle duidelijkheid stellen — in onze gedachtengang blijft de correctie a.h.w. *conjunctureel neutraal*. Ons is het slechts te doen om meerdere duidelijkheid (sommigen zeggen wellicht zelfs: eerlijkheid) in de openbare financiën. Onverschillig of men belastingverhoging of -verlaging wil, men dient daarbij steeds te rekenen vanuit het gecorrigeerde tarief. Wil men belastingverhoging, welnu dan dient bij wet de correctie (geheel of gedeeltelijk) ongedaan gemaakt te worden. Geen stiekeme belastingverhoging meer door het ongewijzigd laten van het tarief bij prijsverhoging, doch via de democratische procedure beslissen of het gewenst is de *automatische* correctie ongedaan te maken. De belastingpolitiek verliest in deze opzet in feite in het geheel niets aan speelruimte als conjunctuurpolitiek middel; die speelruimte wordt alleen maar duidelijker, democratischer en bewuster benut. Het is dus terwille van de duidelijkheid en niet zozeer als bij de meeste voorstanders van een dergelijke correctie „om der rechtvaardigheid wille” (want dat is zo'n rekbaar begrip), dat wij jaarlijkse neutralisering van de progressie voor prijsstijging voorstaan.

Wat valt er verder nog aan uit te werken? Inderdaad is het schatten van de prijsstijging enigszins moeilijk. Zo veel problemen hoeft dit evenwel nu ook weer niet op te leveren. Laat het CPB in de in september verschijnende *Macro-economische verkenning* de verwachte prijsstijging voor het volgende kalenderjaar tot bijv. op één kwart procent nauwkeurig berekenen. Het I.B.-tarief van dat volgend jaar ondergaat vervolgens de hiermee corresponderende correcties. Blijkt in dat jaar het verloop van de feitelijke prijsstijging van de geschatte af te wijken, dan wordt de meerdere of mindere prijsstijging opgeteld bij resp. afgetrokken van het percentage zoals dat voor het daarop volgende jaar wordt berekend (met eventueel nog een definitieve aanpassing weer een jaar later). Het Planbureau functioneert in deze zo ongeveer als de gasmeteropnemer in vakantietijd: het precieze tarief betaal je niet, maar dat wordt wel weer gecompenseerd in de volgende periode. Het enige bezwaar van dergelijke correcties op schattingen ligt in de progressie van de I.B. zelf, en wel voor degene wiens inkomen belangrijke jaarlijkse schommelingen ondergaat.

Er is nog een praktisch probleem. Een vrijgezel met een inkomen van dertig mille heeft een geheel ander bestedingspatroon dan iemand met een gezin van vijf personen, dat van tien mille moet zien rond te komen. De gemiddelde prijsstijging van het goederen- en dienstenpakket van de eerste kan aanzienlijk afwijken van die van de tweede. De grootte van de correctie van het I.B.-tarief voor prijsstijging zou dus voor ieder afzonderlijk moeten worden bepaald. Ondoenlijk natuurlijk. Ook hier zou met een grove benadering moeten worden volstaan, bijv. met een indeling in drie inkomensklassen plus nog eens een driedeling in ongehuwden en gehuwden zonder, resp. met kinderen. Aldus zouden negen verschillende combinaties ontstaan; voor elk daarvan zou een representatief goederen- en dienstenpakket moeten worden bepaald waarvan dan jaarlijks de gemiddelde prijsstijging zou worden berekend.

Er moet dus nogal met een grove bezem worden geveegd om het stelsel van prijscorrectie in de I.B. enigszins realiseerbaar te maken. Aangezien wij in Nederland zaken óf precies óf helemaal niet doen, zal het er daarom wel niet van komen.

dR

Rijnmond in opspraak

Eind november 1964, toen de Wet openbaar lichaam Rijnmond het staatsblad bereikte, werd een langdurige periode van voorbereiding afgesloten, waarin de meningsverschillen tot de eindstemming toe hadden voortgeduurd. Regering en parlement wisten dat zij zich hadden gewaagd aan een experiment in streekbestuur waarvan de uitslag moeilijk voorspelbaar was. Herwaardering na enkele jaren werd door de regering uitdrukkelijk toegezegd.

Wat is er toen beslist en wat bleef in twijfel? Beslist werd de vraag of er streekbestuur nodig was en of dat gerealiseerd moest worden langs de weg van *intergemeentelijke regeling*, langs de weg van *annexatie* dan wel langs de weg van *nieuwvorming bij de wet*. Aan de noodzaak van streekbestuur bestond nauwelijks twijfel. De weg van de intergemeentelijke regeling was onbegaanbaar gebleken, en dat niet alleen door persoonlijke onwilligheid van gemeentelijke ambtsdragers maar kennelijk ook door de structurele ongelijksoortigheid der betrokken gemeenten. Annexatie werd eveneens in duidelijke meerderheid door regering en parlement verworpen: het creëren van een monstergemeente bracht met zich het toen onoplosbaar geachte probleem van het waarborgen van een lokaal zelfbestuur op subgemeentelijk niveau. De ervaringen met wijkraden waren en zijn nog steeds ontmoedigend.

Gekozen werd voor nieuwvorming bij de wet. Gekozen werd ook voor het normale structuurpatroon van openbare bestuursorganen in Nederland: rechtstreeks gekozen raad, een uit die raad gekozen dagelijks bestuur en een door de Kroon benoemde voorzitter. Een compromis-element bestaande uit samenstelling van de raad voor een derde gedeelte uit vertegenwoordigers van gemeentebesturen werd afgewezen; de politieke partijen bleven vrij gemeentebestuurders kandidaat te stellen voor vrije verkiezing in de Rijnmondraad.

Slechts een voorlopige beslissing, onderworpen aan de toegezegde herziening na enkele jaren, werd genomen ten aanzien van de uitrusting van het openbaar lichaam met bestuursbevoegdheden. De regering koos een ondoorzichtig en beperkt arsenaal van bestuursinstrumenten met een mogelijkheid tot uitbreiding daarvan door vrijwillige bevoegdheidsoverdracht van gemeenten aan Rijnmond. Kennelijk leefde de hoop nog dat door de principebeslissingen van de wetgever de barrière zou zijn weggenomen die de weg via intergemeentelijke regeling naar een streekbestuur onbegaanbaar gemaakt had. Die hoop had waarheid kunnen worden als de barrière slechts had bestaan uit een afwijkend oordeel over de noodzaak van streekbestuur bij enkele gemeenten. In werkelijkheid bestond en bestaat die barrière echter uit geheel andere zaken. Zowel persoonlijke verkleefdheid aan bestaande invloedsverhoudingen als een uit de structurele verschei-

---

Het openbaar lichaam Rijnmond bevindt zich in een kritiek stadium van zijn bestaan. Kritiek in die zin dat beslist moet worden over zijn toekomst. In het Waterweggebied loopt de discussie dan ook hoog op over de gewenste toekomstige structuur van Rijnmond. Een tweetal nogal uiteenlopende meningen hierover treft de lezer op deze pagina's aan. De eerste is van Mr. H. Versloot, lid van de Rijnmondraad (voor de Partij van de Arbeid). De tweede is van de heer J. Hasper, oud-directeur van gemeentefinanciën en voormalig gemeentesecretaris van Rotterdam.

---

denheid der gemeenten voortvloeiend verschil van inzicht over de aan een streekbestuur toe te kennen taakomvang en bestuursinstrumenten, verhinderen elke vrijwillige overeenstemming tussen de ruim twintig gemeentebesturen over elk punt dat verder reikt dan het uitstellen van beslissingen. De aangekondigde herwaardering, die aan regering en parlement de rol van arbiter toebedeelt, verscherpt deze situatie nog eens. Waarom vrijwillig nu opgeven wat misschien straks nog met succes bij de arbiter bevochten kan worden? Bij een aantal dagelijks gemeentebesturen; met name bij de grootste drie: Rotterdam, Schiedam en Vlaardingen, is dan ook de duidelijke beleidslijn vast te stellen dat geen medewerking wordt verleend aan vrijwillige bevoegdheidsoverdracht, zolang de herzieningsprocedure niet voltooid is, tenzij voor hoogst urgente technische onderwerpen van beperkte omvang.

Tot aan die herziening blijft het openbaar lichaam Rijnmond dus veroordeeld tot de ondankbare taak streekbestuur te zijn met een uiterst licht en ondoelmatig pakket van bestuursinstrumenten. Kenmerken van dit pakket zijn:

a. op het naar strekking en functie omstreden gebied der ruimtelijke ordening: het vaststellen van het streekplan en het adviseren over de gemeentelijke bestemmingsplannen. De goedkeuring van deze laatste blijft echter voorbehouden aan Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland. De ontwikkelingsprogrammering is niet uitdrukkelijk aan Rijnmond toebedeeld; de realisering van bestemmingen is aan Rijnmond geheel onthouden.

b. op een aantal met name genoemde bestuursgebieden: de bevoegdheid richtlijnen en aanwijzingen te geven aan de gemeentebesturen. Rijnmond „concurrert” daarbij met de op deze terreinen geldende wetgeving, en ziet zich gesteld voor een ingewikkelde structuur van gemeentelijke bevoegdheden, in autonomie of zelfbestuur, en de daarop inwerkende organen en voorschriften van de Rijksoverheid. In die structuur is ondanks de ruime formulering van de Wet op het openbaar lichaam Rijnmond dikwijls geen ruimte van enige betekenis voor effectieve behartiging van streekbelangen door Rijnmond. Uiteraard hebben deze richtlijnen en aanwijzingen indien al mogelijk, een beperking van gemeentelijke vrijheid tot gevolg, zonder de verantwoordelijkheid van de gemeentebesturen te verminderen. Zij introduceren Rijnmond dus bij de gemeenten als „dwarsligger”.

c. op het gehele overige gebied van streekbelangen is Rijnmond beperkt tot de terloops in de wet genoemde bevoegdheden om overleg te plegen met en te adviseren aan die instanties die daartoe genegen zijn.

d. de financiering van het apparaat, vereist voor dit weinig effectieve soort streekbestuur, vindt plaats door een gedwongen heffing van de gemeenten op basis van hoofdelijke omslag per inwoner van het ongedekte saldo dat na een weinig belangrijke Rijksbijdrage overblijft. Rijnmond heeft daardoor nooit tekorten, maar de gemeentebesturen ervaren dit als een ietwat willekeurige aftrek op slechts één van het samenstel van vele grondslagen, waarop zij uit het gemeentefonds gefinancierd worden, en tegelijkertijd als een onvergeeflijke zonde tegen het beginsel „no taxation without representation”.

e. verordenende bevoegdheid, die de ingezetenen rechtstreeks bindt, is aan Rijnmond onthouden.

In het Rijnmondgebied is iedereen het erover eens, dat de drie jaren verstreken na de installatie van het openbaar lichaam afdoende bewezen hebben dat een streekbestuur met deze structuur en deze bevoegdheden althans in het Waterweggebied niet bevredigend functioneert. Het dagelijks bestuur van het openbaar lichaam heeft de herzieningsprocedure na een bijna vanaf de installatie gevoerd overleg met een raadscommissie ad hoc ingeleid met een rapport, waarin het aanbeveelt:

- behoud van de structuur (rechtstreekse verkiezingen etc.);
- directe bestuursbevoegdheden op een aantal blijkens praktische ervaring daarvoor aangewezen gebieden;
- passende financiering voor deze taken buiten de gemeentekassen om.

Het dagelijks bestuur van de gemeente Rotterdam, welks inwoners 70% van de Rijnmondkiezers vormen, antwoordde daarop met een nogal agressieve en verwarde nota, waarin werd aanbevolen:

- een federale intergemeentelijke structuur;
- directe bestuursbevoegdheden op een veel groter aantal gebieden dan het dagelijks bestuur van Rijnmond aangaf, maar op basis van vrijwillige overdracht;
- financiering buiten de gemeenten om.

Deze nota werd aanvankelijk nogal hartelijk verwelkomd door een aantal burgemeesters en wethouders in de omgeving, maar ontmoette onverwachte tegenstand in vooral de stedelijke gemeenteraden van het Rijnmondgebied en in de Rijnmondraad zelf. Tussen deze beide uitersten van bestuurlijke uitspraken door, lopen opvattingen die streven naar de gemakkelijkste uitweg: uitstel voor verdere studie. Te vrezen valt echter dat in het gemeentelijke bestuursjargon de term „studie” een deftig eufemisme is voor „onderhandeling”.

Duidelijk is dat in de gemeentelijke sfeer het probleem van het streekbestuur nog even onoplosbaar is als vóór 1964 en dat de principebeslissingen van de wetgever geen enkele barrière hebben opgeruimd. Erkend moet trouwens worden dat de uitwerking van die principebeslissingen in een pakket van bestuurlijke bevoegdheden wonderlijk tegenstrijdig was. Wat bleek immers, toen de kruitdamp van de kamerdebatten was opgetrokken, tot stand te zijn gebracht? Een bestuursorgaan dat zich vrijwel uitsluitend en dan nog maar vrij onbeholpen kan richten tot gemeentebesturen, en gefinancierd wordt ten laste van gemeentebegrotingen, maar dat gekozen wordt door, en verantwoordelijk wordt gesteld aan de burgers van die gemeenten. Dat zijn dezelfde burgers, maar in een andere samen-

voeging, aan wie de aan Rijnmond „onderworpen” gemeentebesturen zelf reeds verantwoordelijk zijn. *Een bepaald ondoorzichtige en conflicten oproepende doublure!*

Beide gedachtenrichtingen, die van de nota van het dagelijks bestuur van Rijnmond en die van B en W van Rotterdam, streven naar oplossing van deze doublure. De gedachten van Rijnmond sluiten aan bij de door de wetgever gedane principiële keuze van een rechtstreeks verkozen bestuursorgaan en trekken daaruit de logische consequentie. Die van Rotterdam zijn minder logisch. Zij brengen de structuur in overeenstemming met de nu nog bestaande figuur dat het streekorgaan zich richt tot gemeentebesturen. Vervolgens stellen zij dan in het vooruitzicht vrijwillige overdracht van rechtstreeks tot de burger gerichte bevoegdheden; daaraan wordt toegevoegd de wens om de gemeenten dan toch weer te ontlasten van de financiële consequenties van dat bestuur.

Als bij deze intergemeentelijke structuur voldoende vertrouwen van de gemeentebesturen kan worden gewonnen voor vrijwillige bevoegdheidsoverdracht (en daar rekenen B en W van Rotterdam kennelijk op) zou tenslotte, zij het na verloop van langere tijd, eenzelfde sterk streekbestuursorgaan ontstaan als Rijnmond wenst. Het zou dan evenwel behept zijn met een structuurfout die precies het omgekeerde zou zijn van de huidige. Is er nu een zich tot de gemeenten richtend streekbestuur, gekozen rechtstreeks door ingezetenen, dan zou er zijn een rechtstreeks zich tot de burgers richtend streekbestuur, gekozen door gemeentebestuurders.

De ontwikkeling in de politieke organen binnen het Rijnmondgebied maakt een belangwekkende controverserend duidelijk: politieke partijen en raadsfracties kiezen voor het rechtstreeks door ingezetenen gekozen orgaan met bijbehorende bevoegdheden; functionerende gemeentebestuurders houden de kiezer liever buiten het streekorgaan en geven er de voorkeur aan hem ook daarin te (blijven) representeren. In aanmerking nemende de politieke stemming in het land, lijkt het weinig twijfelachtig dat de bestuurders een verloren gevecht voeren, en de kiezers op winst staan. Zij behoeven trouwens „alleen maar” de wet van 1964 in overeenstemming te brengen met de toen reeds gevallen beleidskeuze.

De Rotterdamse verwachting, als zou vrijwillige overdracht van gemeentelijke bevoegdheden aan een intergemeentelijke federatie binnen redelijke termijn op de noodzakelijke ruime schaal verwerkelijkt kunnen worden, wordt niet gesteund door enige aanwijsbare ontwikkeling in de intergemeentelijke verhoudingen sinds de discussies over een Rijnmondstreekbestuur in de jaren vijftig aanvingen. Aan een bevoegdheidsopdracht door de wetgever is in dit gebied nog steeds niet te ontkomen.

De dringende behoefte aan een effectief streekbestuur staat nog steeds onomstotelijk en praktisch onweersproken vast. Het gevecht van kiezers en gemeentebestuurders om de beslissende invloed op dat streekbestuur is weliswaar

(I.M.)

VOOR ADVERTENTIES EN
RECLAME IN HET BUITENLAND

INTERNATIONAAL
ADVERTENTIE BUREAU

BOLIJN

LEIDSEGRACHT 72 - AMSTERDAM - TEL. 247161

boeiend, maar helaas ook vertragend. De standpunten en hun gevolgen zijn intussen duidelijk genoeg om het gevecht door de wetgever als arbiter te doen beëindigen.

Mr. H. Versloot

De kleren van de keizer

Dankzij suggesties van enthousiaste omstanders was de keizer gelukkig met zijn prachtige gewaad, totdat . . . . . de nuchtere kijk van een onbevangene het négligé onthulde. Dat sprookje schijnt geschreven voor Rijnmond.

Toen Rijnmond nog maar „zevenmaands” was, heeft Mr. E. H. Toxopeus, toen Minister van Binnenlandse Zaken in het Kabinet-Marijnen, de couveuse toevertrouwd aan Mr. J. Klaasesz, de Commissaris der Koningin, die het wicht in commissariaal verband legde. Adviseur was Prof. Mr. C. H. F. Polak, de tegenwoordige Minister van Justitie. Het werd een wetsvoorstel, waarvan rapporteur in de Tweede Kamer was Mr. H. K. G. Beernink, thans Minister van Binnenlandse Zaken. In de Eerste Kamer was dat de heer W. Thomassen, thans burgemeester van Rotterdam. De kring werd later weer gesloten door Mr. V. G. M. Marijnen als eerste voorzitter van het Openbaar Lichaam Rijnmond, binnenkort burgemeester van 's-Gravenhage. Rijnmond dankt zijn bestaan aan ministers, professoren, voorzitters en burgemeesters en geniet vertrouwen omdat een kind van zulk een kom-af wel gezond moet zijn.

Toch zit het niet goed. Dat was al voorspeld door leden der Staten-Generaal, gemeenteraden en het bedrijfsleven. In *ESB* van 2 oktober 1963 werd het denkbeeld geopperd om — in navolging van andere gevallen — het experiment Rijnmond aan een bepaalde tijd te binden, maar de minister wilde kennelijk een permanent experiment. In de Tweede Kamer werd gevraagd in de wet dan toch tenminste een termijn te noemen waarbinnen Rijnmond, op straffe van een buiten-werking-treden, opnieuw in behandeling zou komen, maar ook daar wilde de toenmalige regering niet aan en zij beloofde niet meer dan dat zij met nieuwe voorstellen zou komen als de proef zou mislukken. Daarvan zou — naar 's ministers opvatting — sprake zijn, wanneer hij bij voortduring besluiten van de Rijnmondraad ter vernietiging aan H.M. de Koningin zou moeten voordragen. Dat was wel wat naïef gedacht, want de zaak moest mislukken omdat de bepalingen van het statuut het Rijnmond niet mogelijk zouden maken belangrijke besluiten te nemen.

Na drie jaar staat de mislukking vast. Een zeker wel onverdachte bron van informatie dienaangaande is Mr. Marijnen, de voorzitter van Rijnmond zelf, die geen gelegenheid ongebruikt laat te stellen, dat Rijnmond niet deugt, verkeerd is opgezet, niet kan werken, en zonder ingrijpende operaties niet kan voortbestaan. Hoopte men in 1966 nog dat de kinderziekten overwonnen konden worden, thans is men van de mislukking overtuigd. Rijnmond wil niet doen wat het mag en het mag niet wat het wil. Zo is Rijnmond dan toch de karikatuur geworden van wat een openbaar lichaam had moeten en kunnen zijn.

Beziet men de (imaginaire) kleding van de keizer wat nader, dan blijkt:

- dat Rijnmond in strijd met de wet te Schiedam zetelt;
- dat de distributie van de woningvoorraad op niets is uitgelopen;
- dat de bemoeiingen met de Hinderwet zijn gestaakt;
- dat voor de stichting van een N.V. voor de vuilverbranding geen openbaar lichaam nodig is;

— dat voor een verkeersonderzoek wordt gedreven op Rotterdam;

- dat de luchtverontreinigingsstudie een doublure is;
- dat een vervoerbedrijf een onbereikbaar luchtkasteel is;
- dat de organisatie steeds duurder wordt;
- dat het Rijk, door het verzet van de gemeenten, al meer dan zijn wettelijk aandeel in de kosten van Rijnmond voor 's lands rekening heeft genomen;
- dat volstrekt onnodig miljoenen worden uitgegeven;
- dat uit de openbare kas gelden worden betaald zonder dat daartegenover adequate prestaties worden geleverd;
- dat Rijnmond niets heeft gedaan wat niet beter, goedkoper en efficiënter door anderen had kunnen worden gedaan of reeds wordt gedaan;
- dat Rijnmond activiteiten meldt, welke anderen verrichten.

Het is duidelijk dat Rijnmond een status voert, welke niet bij zijn wezen past. De wet kent geen tussengeschoven vierde bestuurslaag (Rijk, provincie, *Rijnmond*, gemeenten), maar bij de uitvoering heeft men gedaan alsof dat wél het geval was, alsof de bevoegde autoriteiten bestuurders moesten benoemen of kiezen, die daden zouden moeten verrichten en daarvoor verantwoordelijkheid dragen. Dat is de reden dat Rijnmond meer wil doen dan het mag. Dit dualisme is een bron van misverstand in het gesprek tussen de gemeenten, maar ook — en dat is een zware handicap — binnen de politieke partijen. De meningsverschillen lopen dwars door de partijen heen, hetgeen in dit opzicht de bestuurskracht van de vertegenwoordigende lichamen verzwakt. Zoals het nu is kan het niet doorgaan.

Het schijnt soms, dat de keus beperkt is tussen een boven- en een intergemeentelijk orgaan; met het eerste wordt dan bedoeld de extra vierde bestuurslaag; met het tweede een intergemeentelijke regeling, welke op de Wet Gemeenschappelijke Regeling zou worden gebaseerd als dat mogelijk zou zijn. Rotterdam heeft deze keus te beperkt geacht en kwam met een genuanceerder vorm, t.w. een openbaar lichaam dat — na overleg met de betrokken gemeenten en onder de nodige waarborgen — ten aanzien van een gelimiteerd aantal onderwerpen zelf een taak zou kunnen vervullen, waarbij zoveel mogelijk van reeds bestaande diensten en instellingen gebruik zou worden gemaakt. Geen zwaar bestuur dus en geen duur apparaat, maar toch met zelfstandige bevoegdheden en duurzaam overleg.

Aan het huidige geharrewar komt geen einde voordat beslist zal zijn of er nu een vierde bestuurslaag moet komen, ja of neen. Zo ja, dan zal een nieuw wettelijk produkt moeten worden geconstrueerd, wat heel veel tijd kost, zulks ten nadele van de verhoudingen in het wereldhavengebied. Zo neen, dan zit het reeds in het leven geroepen apparaat in de weg. Met sleutelen aan de bestaande wet komt men er niet. Aangezien, zoals hierboven moest blijken, Rijnmond geen element van wezenlijke betekenis is in het gebied van de Nieuwe Waterweg, zou — met eerbiediging van persoonlijke belangen van reeds aangestelde personen — een oplossing kunnen worden gevonden in een nieuw op te zetten, zo eenvoudig mogelijk te houden, contact tussen de gemeenten, liefst met medewerking van lieden die — als ombudsmannen — het algemeen vertrouwen genieten. Ook elders hebben doorzichtige regelingen nog het meeste succes gehad. Bovendien blijven alle mogelijkheden open voor oplossingen, die in wijder perspectief nodig en dan ook aanvaardbaar zullen blijken te zijn.

J. Hasper

BTW: geen redenen tot misverstand

In ESB van 7 augustus jl. werd een artikel afgedrukt van Dr. H. Hoelen: „Misverstanden over de BTW”. De redactie ontving in de afgelopen weken enkele reacties van lezers, die het niet eens waren met de inhoud en strekking van de bijdrage van Dr. Hoelen. Omdat de BTW té belangrijk is om daarover enig misverstand te laten bestaan, meent de redactie er goed aan te doen twee dezer reacties in extenso af te drukken.

Misverstanden? (I)

In ESB van 7 augustus 1968 schreef Dr. H. Hoelen een artikel over een aantal misverstanden met betrekking tot de BTW die naar zijn mening nodig moesten worden opgehelderd. De misverstanden zijn volgens Hoelen in het leven geroepen door de toelichtende verhandelingen van regering en fiscale experts waartoe hij ook mij rekent.

Hoewel Hoelen stelt dat de misverstanden met vereende krachten door de regering en de fiscale experts zijn bewerkstelligd, wil ik Hoelen er al meteen op wijzen dat het derde en vierde misverstand niet door mij zijn gewekt en naar ik dacht ook niet door de andere door hem genoemde schrijvers. Ik vraag mij af of het derde en vierde misverstand wel bestaan en of ten aanzien van het eerste en tweede misverstand niet een verkeerd begrip omtrent de materie door Hoelen wordt gewekt.

MISVERSTAND NO. 1: IN DE ONDERNEMERSSFEER WORDT PER SALDO GEEN OB GEHEVEN

Volgens Hoelen hebben én de geciteerde schrijvers én de samenstellers van de Memorie van Toelichting er maar weinig van begrepen. En dit terwijl het wetsontwerp er toch geen aanleiding toe geeft. Dat is dan jammer voor degenen die zowel voor het wetsontwerp als voor de Memorie van Toelichting verantwoordelijk zijn en volgens Hoelen er niet in zijn geslaagd de essentie van het wetsontwerp in de Memorie van Toelichting neer te leggen.

Ik wil het rijtje van beklagden dat door Hoelen wordt gegeven nog wat aanvullen. Hoelen stelt namelijk dat slechts Hanhart „er niet is ingetrapt”. Ik zou aan Hoelen willen vragen of de vrijspraak van Hanhart wel gerechtvaardigd is als ik uit het illustratieve boekje van Hanhart de volgende citaten geef: „De onmiddellijke aftrek heeft voor het bedrijfsleven het belangrijke gevolg, dat de ingekochte handelsgoederen en grondstoffen bij de ondernemers belastingvrij in voorraad liggen” (blz. 21). Vervol-

gens op blz. 51, nog wel gecursiveerd: „Deze gunstige werking is het gevolg van het feit, dat de BTW eigenlijk neerkomt op een heffing bij de laatste schakel”. Mijn conclusie is dat ook Hanhart in de beklagdenbank moet plaatsnemen, waar hij in goed gezelschap zal zijn, want ik noem nog de volgende uitspraken:

„Het doeleind van de gemeenschappelijke Europese omzetbelasting blijft overigens het creëren van een belasting die naar haar economische werking een kleinhandelsbelasting is” (punt II van de Toelichting bij het voorstel voor een richtlijn, gegeven door de Europese Commissie, doc. IV/COM(65) 144 def. d.d. 13-4-1965). „Unter den gegebenen Umständen trägt es zum Verständnis des Entwurfs bei, wenn man die vom Entwurf vorgeschlagene Steuer als eine Einphasensteuer im materiellen Sinne bezeichnet. Diese Bezeichnung ist gerechtfertigt, weil nur die Zahlung des Einzelhändlers oder eines anderen Unternehmens auf der Endstufe endgültig ist, während alle andere 'Steuerzahlungen' materiell Kautionen der betreffende Zahlungspflichtigen an den Fiskus sind” (Eckhardt/Meyer-Arndt, *Mehrwertsteuergesetz, Regierungsentwurf und Erläuterungen*, blz. 17).

Men kan nu de vraag stellen hoe het komt dat praktisch iedereen het anders ziet dan Hoelen. Ik geloof dat deze vraag beantwoord kan worden met de opmerking dat er vermoedelijk *helemaal geen misverstand* heerst. Alle voren genoemde instanties en schrijvers geven namelijk hun mening over de vraag wat het doeleind is van de BTW, respectievelijk wat de economische uitwerking ervan is. En zij komen dan allen — terecht — tot de conclusie dat de BTW in haar economische werking een kleinhandelsbelasting is. Of om het nog scherper te stellen, de BTW is bedoeld als een verbruiksbelasting en door de systematiek waarbij de afwenteling op de verbruiker wordt overgelaten aan de kleinhandel, heeft zij een uitwerking als een kleinhandelsbelasting. Van de kleinhandelsbelasting verschilt de BTW slechts door haar technische uitwerking, het gefractioneerd innen van de belasting bij de voorschakels, niet door haar economische werking. Misschien wat gechargeerd noemen Eckhardt/Meyer-Arndt dit dan het stellen van cauties door de voorschakels.

Ik dacht dat Hoelen het vorenstaande ook had kunnen begrijpen als hij de literatuur die hij zo veelvuldig aanhaalt, wat zorgvuldiger had getoetst. In de tweede kolom van zijn artikel geeft hij een aantal citaten uit mijn boekje

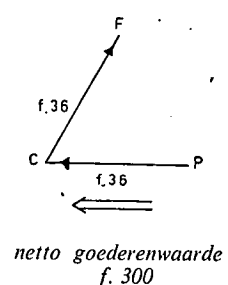
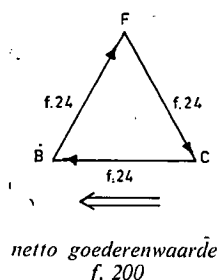
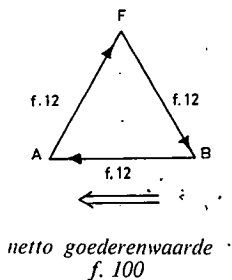
die hij curieus noemt. Deze citaten zijn alle gelicht uit de eerste bladzijden van hoofdstuk VI van het boekje getiteld „Evaluatie van de BTW”. Dit hoofdstuk vangt aan met de volgende zinnen: „In de voorgaande hoofdstukken is uiteengezet hoe de BTW juridisch-technisch werkt. In het hierna volgende zal een poging worden gedaan om de economische werking van de BTW na te gaan”.

Als ik dan tegenover de door Hoelen curieus genoemde citaten de conclusie van Hoelen stel (zie *ESB*, blz. 737, laatste regels) dat het effect van de BTW uiteindelijk hetzelfde is *alsof* zij een eenmalige heffing op de kleinhandelschakel ware, dan vraag ik mij af of Hoelen niet door het suggereren van een schijnbare tegenstelling een misverstand heeft geschapen. Hij mag voor wat mij betreft voor „economische werking” ook „effect” lezen en dan zijn wij het eens.

Voordat Hoelen aan zijn conclusie toekomt, dat het effect van de BTW hetzelfde is als het effect van een eenmalige heffing op de kleinhandelsschakel, wil hij nog iets anders bewijzen, namelijk dat de fiscus toch wel in de voorgaande schakels definitief belasting int en behoudt. De bewijsvoering levert hij dan door bewijzen uit het ongerijmde. Dat is een gevaarlijke bewijsvoering. Als eerste bewijs stelt hij namelijk dat, als de commentatoren gelijk hadden, de wetgever had kunnen volstaan met een single-point tax. Dit bewijs bewijst dan niets want ik — en vermoedelijk vele anderen met mij — wil gerust beamen dat de wetgever dat in principe had gekund. De wetgever heeft dit echter niet gedaan op grond van andere overwegingen (o.a. controlemogelijkheden, prikkel tot fraude) die voor de wetgever een voldoende motief waren om aan de BTW de voorkeur te geven. Dat dit verhaal Hoelen niet overtuigt is een interessante mededeling maar bewijst verder niets. Zijn stelling dat een single-point tax het aantal te controleren ondernemers zou verminderen is misschien juist, maar zeker niet de suggestie, dat deze situatie mede beïnvloed zou worden door het feit, dat (zeer) kleine detaillisten toch belastingexemptie zouden genieten. Als wij ervan uitgaan, dat de belastingexemptie niet gebruikt zou worden uitsluitend met het doel deze kleine ondernemers te subsidiëren, maar eerder omdat de opbrengst van de belastingheffing bij kleine ondernemers niet hoog genoeg zou zijn in verhouding tot de perceptiekosten, dan lijkt een achterwege laten van de inning tot een bedrag van maximaal f. 1.200, zoals thans geschiedt in artikel 25 van de wet, wel ongeveer het maximum waartoe men kan gaan. In het systeem van de BTW wordt daarbij ook de neutraliteit niet al te zeer verstoord, omdat slechts de heffing over de marge van de kleine ondernemers achterwege blijft. De 'rent' die voor de kleine ondernemers door

deze regeling ontstaat is dan ook betrekkelijk gering. Als in een single-point kleinhandelsbelasting eveneens een regeling voor kleine ondernemers zou worden ingebouwd met een niet geïnd bedrag van f. 1.200, dan wordt de 'rent' voor de kleine ondernemer relatief veel groter. In een dergelijk systeem wordt dan niet de marge van de kleine ondernemer buiten de heffing gelaten maar de gehele consumentenaankoopprijs. Ik vraag mij dan echter wel af hoeveel kleine ondernemers onder de regeling vallen. Bij een tarief van 12% correspondeert f. 1.200 belastingexemptie dan met een omzet van f. 10.000. Ik ken niet veel detaillisten met een omzet van f. 10.000 die daar een redelijk inkomen aan overhouden. Hoogstens een kleine groep van dienstverleners zou dan onder de kleine-ondernemersregeling vallen. En een optrekken van de grens van f. 1.200 zou al gauw bezwaren ontmoeten op grond van budgettaire en neutraliteitsoverwegingen.

Het tweede bewijs uit het ongerijmde, dat de fiscus in de detailhandelsfase alleen een volledige belasting zou kunnen innen als de handelaar geen aftrekrecht bezat, begrijp ik niet. Met dit bewijs wordt niets anders bewezen dan de stelling dat de BTW naar haar heffingstechniek geen eenmalige maar een meermalige heffing is. Het lijkt mij overbodig dit te bewijzen. Het is nu eenmaal de essentie van het BTW-systeem dat de kleinhandelsbelasting gefractioneerd, d.w.z. in de voorschakels, wordt geïnd. Dat de fiscus in de voorschakels geen belasting definitief behoudt kan Hoelen reeds geïllustreerd zien in de schema's op blz. 112 van mijn boekje. Het is ook wel te bewijzen met een bewijs uit het ongerijmde. Stel het geval, dat in een bepaalde maand door de consumenten geen goederen en diensten worden aangeschaft terwijl het productie- en distributieproces overigens ongestoord voortgaat. Voorop gesteld dat alle ondernemers hetzelfde aangiftesysteem hebben, zal de fiscus dan in het geheel geen belasting ontvangen over de desbetreffende maand. Hoelen schijnt dit niet te accepteren en nodigt uit eens een spelletje te spelen met drie man: fabrikant, handelaar en fiscus. Dit spelletje is al eens gespeeld in de Duitse literatuur (zie Eckhardt, blz. 16) en hieronder geef ik een voorstelling ervan. De dubbele lijnen geven de weg van de netto goederenwaarde weer; de enkele lijnen de BTW. B betaalt aan A een netto goederenprijs van f. 100; C betaalt aan B een netto goederenprijs van f. 200 en particulier P betaalt aan C een netto goederenprijs van f. 300. We krijgen dan eerst een kringloop van f. 12 BTW, vervolgens een kringloop van f. 24 BTW en tenslotte een betaling van f. 36 BTW die niet in een kringloop terecht komt. De particulier P heeft namelijk geen vordering op de fiscus wegens inclusief BTW betrekken van C (F is de fiscus).

Men dient bij het beschouwen van deze figuren er mede rekening te houden, dat bij gelijk aangiftesysteem de betaling AF en de restitutie FB gelijktijdig plaatsvinden. Datzelfde is het geval met de betaling BF en de restitutie FC. De betalingen BA en CB kunnen op geheel andere tijdstippen plaatsvinden, dat is een kwestie van commerciële verhoudingen tussen leverancier en afnemer waar de fiscus verder buiten staat. Uit de grafische voorstelling blijkt tevens dat in het Nederlandse BTW-systeem, anders dan Hoelen stelt, er geen sprake is van voorfinanciering van de belasting door het bedrijfsleven. Alle belasting die door de ondernemers in de voorschakels wordt afgedragen, wordt door de fiscus op hetzelfde tijdstip weer gerestitueerd. Hieruit volgt ook dat de stelling dat de BTW een kleinhandelsbelasting is, juist is. Als een goed reeds verscheidene schakels doorlopen heeft, maar nog niet bij de consument is gearriveerd, zal het goed wanneer het onverkoopbaar wordt door bijvoorbeeld bederf, kunnen worden afgeboekt voor de netto goederenwaarde. De belasting op het goed is namelijk door de fiscus gerestitueerd de maand na de inkoop, op hetzelfde tijdstip dat de leverancier de belasting afdroeg.

In de slotlinea van zijn betoog over misverstand no. 1 stelt Hoelen dan nog dat men wel kan stellen dat er geen BTW op de ondernemer drukt, omdat hij deze belasting in de prijs doorberekent. Dat is dan volgens Hoelen geen bijzonderheid van de BTW. Iedere ondernemer streeft er naar indirecte belastingen — eventueel ook directe belastingen — door te berekenen. Hoelen vergeet echter één ding, namelijk dat de bijzondere eigenschap van een zuivere BTW is, dat de doorberekening van de BTW door de voorschakels zonder de geringste moeilijkheid kan geschieden. Door de gelijktijdige verrekening van de BTW-claim laat het de afnemers in de ondernemerssfeer in principe onverschillig of het tarief 12% of 120% is. Wat de leverancier betaalt, krijgt de afnemer toch weer van de fiscus terug, waardoor het goed belastingvrij blijft. Dat is wel degelijk een bijzondere situatie die bij de doorberekening van de BTW geen probleem schept, hetgeen bij doorberekening van andere belastingen wel het geval is. In de BTW wordt het onderscheid tussen 'Steuerzahllast' en 'Steuertraglast' wel bijzonder duidelijk. Geheel apart hiervan staat het probleem van de vraagelasticiteit waardoor per saldo ook een zekere 'Steuertraglast' kan ontstaan voor de ondernemers in de voorschakels. Deze 'Steuertraglast' wordt dan echter niet beïnvloed door de belasting die in de voorschakels wordt geheven, maar slechts door het tarief in de eindschakel, bij het presteren aan de consument. Slechts

het tarief in de eindschakel zal de vraag beïnvloeden (zie blz. 107-109 van mijn boekje), dit wijst er echter weer op dat de BTW een kleinhandelsbelasting is.

MISVERSTAND NO. 2: HET „NETTO-DENKEN”

Na het vorenstaande is duidelijk dat ik Hoelen ook in de opheldering van dit misverstand niet kan volgen. Ik kan niet inzien hoe het „netto-denken” velen op een dwaalspoor heeft gevoerd. De bewijsvoering van Hoelen steunt ook allesbehalve op de wet. Hoelen schrijft onder meer: „De aftrek geschiedt ook niet „direct”; de ondernemer verzoekt om aftrek”. Waarop Hoelen deze stelling baseert is mij niet duidelijk. De ondernemer is *verplicht* de ingekochte belasting af te trekken van de belasting die hij verschuldigd is ter zake van leveringen van goederen en diensten (vgl. artt. 2 en 15 Wet). Dat dit voorschrift imperatief bedoeld is blijkt uit de parlementaire behandeling van de wet. Bij de vrijstelling van artikel 11 lid 1, letter a der wet kan het wel eens voordeliger zijn de belasting niet af te trekken. De bewindslieden van Financiën voelden er echter niets voor de ondernemer de keuze te geven tussen al of niet aftrekken (vgl. M.v.A., blz. 35 linker kolom). De aftrek facultatief stellen zou volgens de bewindslieden een ernstige inbreuk betekenen op een van de belangrijkste beginselen van de voorgestelde BTW.

MISVERSTAND NO. 3: VERBETERDE POSITIE VAN KAPITAALINTENSIEVE BEDRIJVEN

Hoelen verzuimt mede te delen welke schrijvers stellen dat in een BTW kapitaalintensieve bedrijven worden geprivilegieerd. Er zijn wél schrijvers die stellen dat de BTW het omzetbelastingnadeel dat kapitaalintensieve bedrijven in een cascade-stelsel hebben, opheft. Ik kan mij niet voorstellen dat het door Hoelen gesignaleerde misverstand in brede kring bestaat, tenzij Hoelen aanneemt dat bepaalde wat politiek getinte vertogen op dit punt maatgevend zijn.

MISVERSTAND NO. 4: DE BTW BEVOORDEELT DE ONDERNEMERS

Of op dit punt misverstand bestaat betwijfel ik eveneens. De lezers van dit tijdschrift die het artikel van Odendaal en Van der Eyden in *ESB* van 15 november 1967 hebben gelezen, zal lezing van het artikel van Hoelen niet veel

(I.M.)

nieuws hebben gebracht. Dat ook mij het artikel van Hoelen geen nieuw gezichtspunt heeft opgeleverd, kan Hoelen begrijpen als hij in mijn boekje blz. 76-82 naleest. Hij zou daarbij de laatste regels van blz. 78 en de eerste regels van blz. 79 eens kunnen vergelijken met zijn tekst in de eerste regels van de laatste alinea van blz. 739 linker kolom. Hij zal dan een treffende overeenstemming in zienswijze ontdekken.

Ook de, — in de literatuur schaarse — verdedigers van de overgangsregeling ontkennen niet, dat door deze rege-

ling een extra last op het bedrijfsleven wordt gelegd. Een meningsverschil bestaat alleen over de verdeling van deze last in de tijd, over de vraag of de extra druk over een groot aantal jaren kan worden uitgesmeerd.

Mijn slotconclusie: over enkele van de door Hoelen aangevoerde punten bestaat geen misverstand. Ik betwijfel of met betrekking tot de andere punten de uiteenzettingen van Hoelen inderdaad opheldering hebben gebracht.

Mr. A. E. de Moor

Misverstanden? (II)

Het lijkt niet onwaarschijnlijk — zo eindigt Dr. H. Hoelen zijn artikel in *ESB* van 7 augustus jl. — dat een deel van de (daarin) gesignaleerde misverstanden valt te wijten aan het feit dat wij met het systeem der BTW nog geen ervaring hebben.

Wellicht durft schrijver dezes juist daarom bij de titel van Dr. Hoelen een vraagteken te plaatsen, hoewel hij noch ervaren in de materie, noch belastingkundige is. Hij mag zich thans immers als onervarene in goed gezelschap weten in zijn pogen de mist over enige mis(t)verstanden iets te doen optrekken. Dr. Hoelen ziet namelijk misverstanden waar die er naar ons oordeel niet zijn. Dat houdt in dat zijn stellingen dezerzijds niet worden onderschreven. Ter motivering volgen hieronder enige kanttekeningen bij de misverstanden 1, 2 en 4.

„MISVERSTAND” NO. 1: AL DAN NIET HEFFEN VAN OB IN DE ONDERNEMERSSFEER

Dr. Hoelen stelt „dat de fiscus wel degelijk belasting in de bedrijfssfeer incasseert en de opbrengst behoudt. *De fiscus restitueert niet, de ondernemer verrekent en draagt het saldo definitief af*” (blz. 737). Ter illustratie volgt dan een voorbeeld fabrikant/handelaar, en daaruit de conclusie „Men moet (echter) binnen elke schakel in- en verkoop met elkaar vergelijken, dan ontkomt men moeiteloos aan het bedoelde misverstand (nl. dat de fiscus wel zou restitueren — A.B.)” (blz. 737).

Het voorbeeld komt — in af te dragen BTW-bedragen — neer op:

	Betaald	Restitutie
Fabrikant A		
a-inkoopzijde	(f. 120,—)	f. 120,—
b-verkoopzijde	f. 240,—	
Handelaar B		
a-inkoopzijde		f. 240,—
b-verkoopzijde	f. 420,—	

Volgens de gedachtengang van Dr. Hoelen wordt de BTW als volgt afgedragen:

„Voordruk”-fase(n)	f. 120,—
Fabrikant	f. 240,— — f. 120,— = f. 120,—
Handelaar	f. 420,— — f. 240,— = f. 180,—
Totaal	f. 420,—

Schrijver laat echter na, het *tijdstip* van afdracht in zijn beschouwing te betrekken. Hier is de vergelijking met het

cascade-stelsel verhelderend. Bij dat stelsel immers betaalt de ondernemer in zijn inkoopprijs de „voordruk”, ontvangt gedurende de volledige omlooptermijn van productieproces en voorraadhouden plus leverancierskrediettermijn niets daarvan terug, maar voegt daar na de verkoop resp. aflevering meestal nog het volgende cascade-bedrag aan toe. Indien de heffingspercentages in het cascade-systeem tot dezelfde belastingbedragen zouden leiden als in het gegeven voorbeeld, zou betaald moeten worden:

Op het tijdstip	Bedrag	Afdracht door	Bedrag „tot en met”
Aa - inkoop fabrikant ..	f. 120,—	voorgaande fase(n) fabrikant	f. 120,—
Ab - verkoop fabrikant .	f. 120,—	handelaar	f. 240,—
(= Ba - inkoop handelaar) .	f. 180,—		f. 420,—
Bb - verkoop handelaar .			
Totaal	f. 420,—		

Dit komt dus precies overeen met de gedachtengang van Dr. Hoelen. Maar bij het BTW-stelsel is de situatie juist volkomen anders, omdat daar *op praktisch hetzelfde tijdstip van afdracht door de voorgaande fase verrekening door de volgende fase geschiedt*, te weten:

Op het tijdstip	Afdracht door	Bedrag	Verrekend door	Saldo
Inkoop fabrikant ...	voorgaande fase fabrikant	f. 120,—	fabrikant	f. —,—
Verkoop fabrikant .	handelaar	f. 240,—	handelaar	f. —,—
Verkoop handelaar aan particulier	handelaar	f. 420,—	—	f. 420,—

De voorgaande fase is steeds afdrachtplichtig; de volgende fase betaalt die OB aan zijn leverancier, maar ontvangt deze aanstonds (soms zelfs vóór de betaling van de inkoop, nl. bij lang leverancierskrediet) terug van de fiscus.

Dat de leverancier de volle OB-druk in zijn gefactureerd „verkoopbedrag plus OB” gedurende de leverancierskrediettermijn moet financieren, is niet nieuw. Gewijzigd is slechts dat de ondernemer voorheen *gedurende de gehele omlooptermijn (ook van duurzame produktiemiddelen!) de OB-voordruk moest financieren* — het al dan niet kostenaspect blijve hier gemakshalve buiten beschouwing — terwijl hij thans in het algemeen die OB-voordruk in wezen *netto niet betaalt*. De fiscus ontvangt de OB dan ook pas na verkoop aan de laatste fase, te weten particulier of vrijgestelde ondernemer.

Het verschil in standpunt zij tenslotte nog geïllustreerd door het volgende cijfervoorbeeld, wederom ontleend aan het in het artikel van Dr. Hoelen opgenomen voorbeeld, waarin gesteld wordt:

TABEL 1.

*Vergelijking prijsopbouw van eenzelfde artikel
bij OB-heffing vlg. cascade- resp. BTW-stelsel*

Cascade-stelsel						
	Bruto		Geschatte OB			
	A	B			A	B
Voorbelaste inkoop en kosten fabrikant	f. 45,—	f. 45,—				
Toegevoegde waarde fabrikant	f. 16,10	f. 11,40				
Af te dragen OB fabrikant	f. 3,90	f. 3,60				
Verkoop fabrikant/inkoop grossier	f. 65,—	f. 60,—	Voordruk 10%		f. 4,50	f. 4,50
Voorbelaste kosten grossier	f. 15,90	f. 15,90				
Voorbelaste inkoop en kosten grossier	f. 80,90	f. 75,90	6% verkoop 6% Voordruk 10%		f. 3,90	f. 3,60
Toegevoegde waarde grossier	f. 8,29	f. 13,29			f. 1,59	f. 1,59
Af te dragen OB grossier	f. 0,81	f. 0,81			f. 9,99	f. 9,69
Verkoop grossier/inkoop winkelier	f. 90,—	f. 90,—	0,9% verkoop 0,9% Voordruk 10%		f. 0,81	f. 0,81
Voorbelaste kosten winkelier	f. 12,—	f. 12,—			f. 1,20	f. 1,20
Voorbelaste inkoop en kosten winkelier	f. 102,—	f. 102,—			f. 12,—	f. 11,70
Toegevoegde waarde winkelier	f. 10,—	f. 10,—				
Particuliere prijs	f. 112,—	f. 112,—	Totale OB-druk		f. 12,—	f. 11,70

BTW-stelsel						
	Netto		BTW 12%		Factuur	
	A	B	A	B	A	B
Voorbelaste inkoop en kosten fabrikant	f. 40,50	f. 40,50	f. 4,86	f. 4,86	f. 45,36	f. 45,36
Toegevoegde waarde fabrikant	f. 16,10	f. 11,10				
Verkoop fabrikant/inkoop grossier	f. 56,60	f. 51,60	f. 6,79	f. 6,19	f. 63,39	f. 57,79
Voorbelaste kosten grossier	f. 14,31	f. 14,31	f. 1,72	f. 1,72	f. 16,03	f. 16,03
Voorbelaste inkoop en kosten grossier	f. 70,91	f. 65,91				
Toegevoegde waarde grossier	f. 8,29	f. 13,29				
Verkoop grossier/inkoop winkelier	f. 79,20	f. 79,20	f. 9,56	f. 9,50	f. 88,70	f. 88,70
Voorbelaste kosten winkelier	f. 10,80	f. 10,80	f. 1,30	f. 1,30	f. 12,10	f. 12,10
Voorbelaste inkoop en kosten winkelier	f. 90,—	f. 90,—				
Toegevoegde waarde winkelier	f. 10,—	f. 10,—				
Particuliere prijs	f. 100,—	f. 100,—	f. 12,—	f. 12,—	f. 112,—	f. 112,—

TABEL 2.

*Vergelijking totaal voorbelaste inkoop
en kosten (geval A van tabel 1)
(uitgaande van onmiddellijke verrekening/restitutie
van de „BTW“-OB)*

	Cascade- stelsel	BTW- stelsel	Verschil
Fabrikant	f. 45,—	f. 40,50	f. 4,50
Grossier	f. 80,90	f. 70,91	f. 9,99
Winkelier	f. 102,—	f. 90,—	f. 12,—
Particulier	f. 112,—	f. 112,—	f. —,—

af te dragen BTW: f. 240,— — f. 120,— = f. 120,—
(fabrikant)

en f. 420,— — f. 240,— = f. 180,—
(handelaar)

In de hierboven omschreven „BTW“-denkwijze zou dit moeten zijn:

fabrikant: tijdstip inkoop f. 120,— — f. 120,— = nihil
„ verkoop f. 240,— (te ontvangen van handelaar)

handelaar: „ inkoop f. 240,— — f. 240,— = nihil
„ verkoop aan particulier f. 420,—

Waarmede wij ons scharen in de kring der hardnekkige aanhangers van de door Dr. Hoelen gekritiseerde opvatting.

**„MISVERSTAND“ NO. 2:
HET „NETTO-DENKEN“**

Uit het vorenstaande volgt reeds dat dezerzijds de gedachtegang van het „netto-denken“ wordt aangehangen.

Móet worden aangehangen, omdat immers gesteld wordt dat per saldo niets wordt betaald.

Nochtans lijkt het gewenst ook deze stelling door een cijfervoorbeeld te verduidelijken. Tabel 1 geeft de vergelijkende prijsopbouw van eenzelfde artikel bij OB-heffing volgens het cascade-, dan wel het BTW-stelsel. De heffingsbedragen bij het cascade-stelsel zijn zodanig gesteld dat (in geval A) de totale OB-druk (f. 12,—) juist gelijk is aan de BTW-heffing bij dezelfde particuliere (consumenten)-prijs van f. 112,—. Geval B is volkomen identiek aan A behoudens dat hier sprake is van een „grote“ grossier, die f. 5,— extra winstmarge bij de fabrikant bedingt. Ter vergelijking met de dagelijkse praktijk valt te denken aan een artikel met één vastgestelde particuliere prijs en met handelsmarges die afhankelijk zijn van de omzet van de grossiers. Uit de cijfers van de tabel blijkt nu het volgende: (1) geval A leidt bij cascade- en BTW-stelsel tot eenzelfde OB-bedrag bij op het eerste gezicht volkomen gelijke kosten en winsten van de productie- en handelsschakels;

(2) de voor grondstof/product alsmede voor voorbelaste bedrijfskosten in totaal door iedere schakel gedurende het bedrijfsomloopproces te financieren „kostprijs” is bij het cascade-stelsel steeds hoger dan bij het BTW-stelsel. Het verschil is gelijk aan de bij het cascade-stelsel tot aan de betreffende schakel geheven OB. Bij het cascade-stelsel is dus onvermijdelijk de cumulatief geheven OB in de netto uitgaafprijs begrepen; bij het BTW-stelsel staat het na iedere fase in totaal geheven bedrag geheel los van wat in de voorgaande fasen is geheven (zie tabel 2);

(3) het cascade-stelsel leidt bij een verschil in winstmarges „onderweg” bij gelijke eindprijs tot een verschillend bedrag aan totale OB en dus tot een overeenkomstig verschil in de totale winst van de bedrijfskolom. In het onderhavige geval (verschil kolommen A en B):

Winst fabrikant	(f. 16,10 — f. 11,40)	f. 4,70 lager
Winst grossier	(f. 13,29 — f. 8,29)	f. 5,— hoger

Winst bedrijfskolom		f. 0,30 hoger
OB-druk	(f. 12,— — f. 11,70)	f. 0,30 lager

f. —,—

De OB „speelt dus mee” bij de prijsvorming; om de grossier een voordeel van f. 5,— te verschaffen, hoeft de fabrikant maar f. 4,70 af te staan. Bij het BTW-stelsel is dat niet het geval; de OB-druk (12% op de onveranderde verbruikersprijs) blijft gelijk, en de fabrikant derft het volle bedrag dat de grossier extra toucheert.

Dr. Hoelen kenschetst de invloed van de BTW-verrekening als zouden daardoor vormen van *cumulatie* worden vermeden die aan het cascade-stelsel inherent zijn. Uit het hier gegeven voorbeeld blijkt dat het verschil ontstaat bij de primaire heffing, en geen verband houdt met cumulatie. Anders gezegd: het kenmerk van de BTW is dat bij het passeren van iedere schakel in de bedrijfskolom de betaalde OB aanstonds wordt gerestitueerd, waardoor uitsluitend de verbruikersprijs maatstaf voor de totale OB-druk is. Het cascade-stelsel mist dat kenmerk omdat het een *cascade-stelsel* is; daarom leidt iedere prijsafwijking „onderweg” daar onherroepelijk tot een verschil aan de eindstreep.

Naast deze overwegingen op grond van de tabel-cijfers nog een andere opmerking. Onder (1) hiervóór werd, zoals de lezer wellicht reeds is opgevallen, voorzichtig gesproken van „op het eerste gezicht volkomen gelijke kosten en winsten”. Hier zij eerlijk bekend dat die gelijkheid er wellicht wel is voor het *totaal* van kosten en winsten, maar niet voor de *componenten* daarvan. *Doordat immers bij het BTW-stelsel bij verwerving netto minder in goederen en diensten moet worden geïnvesteerd, is de intrestlast lager en de winst evenveel hoger.* Vooral de intrest over de langzaamomlopende duurzame produktiemiddelen speelt hier een belangrijke rol. In het midden wordt gelaten of de lagere intrestlast wellicht mede tot een lagere verkoopprijs leidt. Hoe dan ook, er is in dit opzicht een belangrijk verschil tussen cascade- en BTW-stelsel. Het gepropageerde „netto”-denken slaat, voorzover mij bekend, op de waarde waarmee de verbruikte eenheden van verkregen goederen en diensten in de kostprijs moeten worden opgenomen. Met betrekking tot duurzame produktiemiddelen zijn de jaarkosten van de economisch verbruikte werkeenheden te waarderen op het aan dat jaar toe te rekenen deel van de totale kostprijs met inbegrip van de rente over het vermogensbeslag. Het lijkt mij onontkoombaar dat dit bij het cascade-stelsel de bruto kostprijs, en bij het BTW-stelsel de netto kostprijs is.

Het komt mij voor dat geen der „netto”-filosofen wil

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14
vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum en Rotterdam.

Wij leveren nu ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsonnametechniek en vooral onze eersteklas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I.M.)

beweren dat de „BTW”-OB in het geheel geen invloed op kostprijs/aanbiedingsprijs/verkoopvoorwaarden heeft. Die OB moet op gegeven tijdstippen betaald worden (bij inkoop aan de leverancier, bij verkoop aan de fiscus), en wordt op andere tijdstippen terugontvangen (bij inkoop van de fiscus en bij verkoop van de afnemers). Nu hangt het maar helemaal af van de tijdstippen van betalen en ontvangen, of de OB gefinancierd moet worden of dat met de OB gefinancierd wordt, met andere woorden: of, en tot welke hoogte, de OB de vermogensbehoefte en dus de intrestlast beïnvloedt.

De netto-filosofie beoogt slechts de voorbelaste goederen en diensten bij het BTW-stelsel exclusief OB in de kostprijs te verwerken. Bij het cascade-stelsel zou dat blijkens het voorgaande onjuist zijn; daarenboven was het onmogelijk, omdat de voordruk nooit bekend was en door allerlei omstandigheden in en buiten de eigen bedrijfskolom kon wijzigen!

„MISVERSTAND” NO. 4:

SITUATIE VOOR ONDERNEMERS I.V.M. BEHANDELING BEDRIJFSMIDDELEN

In verband met het door Dr. Hoelen onder misverstand 1 en 2 gestelde, doet het vreemd aan tenslotte (op blz. 739) te lezen dat „ondernemers, die na 1-1-1969 en vooral na 1-1-1972 geleverde investeringsgoederen exploiteren, waarop geen oude O.B. en geen onverrekenende BTW drukt, (immers) een concurrentievoorsprong” hebben. Dr. Hoelen kan hier niet anders bedoelen dan dat de ondernemer die een investeringsgoed verwerft, waarvan hij de „BTW”-OB bij aanschaf terugontvangt, dit investeringsgoed — en zulks in tegenstelling tot de met cascade-OB belaste investeringsgoederen — exclusief BTW-OB in zijn kostprijs kan incalculeren. Anders zou hij geen concurrentievoorsprong hebben.

Maar dat houdt in, dat die ondernemer dus per saldo geen BTW-OB betaalt en dat hij zuiver „netto” denkt!

Was Dr. Hoelen het dus al eens met deze oppositie vóór het ontstaan daarvan?

A. B. Busnac

Gaarne tekenen wij op verzoek van Prof. Mr. W. L. Snijders aan dat in de redactie van zijn artikel (Hoe ordelijk is „ordelijk”?) in ESB van vorige week een fout is geslopen, welkewij ons haasten hierbij te corrigeren.

In de 11e/12e regel van de allerlaatste alinea (blz. 798, linker kolom) staat de zinsnede: „zijn er aan die beperkingen m.i. wel tamelijk sprekende voorbeelden verbonden”. Voor „voorbeelden” leze men echter „voordelen”.

Red.

Löhne, Kosten und Preise in Deutschland, 1950-1965*

ESB is niet het medium bij uitstek voor het lange „technische” artikel, de gedetailleerde economische-speurwerkstudie. De redactie heeft desalniettemin gemeend er goed aan te doen voor de nu volgende studie een (grote) plaats in haar kolommen in te ruimen. Prof. Dr. W. G. Hoffmann, directeur van het Instituut für industriewirtschaftliche Forschung der Universität Münster, heeft een uitvoerig onderzoek verricht naar de beweging van lonen, kosten en prijzen in een groot aantal Duitse bedrijfstakken. Methodologie én resultaten van dit onderzoek wettigen ten volle plaatsing in ESB. Wie verricht eens een dergelijk onderzoek voor het Nederlandse bedrijfsleven?

FRAGESTELLUNG

Zweck der folgenden Überlegungen ist eine Analyse der Periode 1950-1965 unter dem Gesichtspunkt, wieweit sich in den einzelnen deutschen Industriebranchen die Ertragslage relativ verbessert oder verschlechtert, wobei die Ausdeutung der Folgen derartiger Veränderungen für Investitionen, Produktion und Beschäftigung besonderen Untersuchungen vorbehalten bleiben muss. Dabei sollen an dieser Stelle nur generelle Durchschnitte für ganze Branchen berücksichtigt werden in voller Kenntnis der Tatsache, dass man eigentlich nur für einzelne Unternehmungen genaueres aussagen kann. Im übrigen wird eine Reihe von Schätzungen verwandt, um überhaupt zu gewissen Schlussfolgerungen zu kommen, da die amtliche Statistik nur sehr bedingt Schlussfolgerungen auf die wirtschaftliche Lage der einzelnen Branchen zulässt.

Schliesslich muss natürlich dabei berücksichtigt werden, dass nicht die absoluten Erträge einer Branche zur Diskussion stehen. Denn zur Erfassung des absoluten Ertrages sind die Mengen erforderlich, die umgesetzt werden. Bekanntlich ist es möglich, dass bei sinkenden Preisen steigende Mengen umgesetzt werden wobei die Erträge je nach der Höhe der Preiselastizität zunehmen, konstant bleiben oder sogar sinken können.

VERFAHREN

Der Analyse liegen folgende methodische Überlegungen zugrunde: Berechnet werden zunächst die *Lohnkosten je Produkteinheit*. Dies geschieht in der Form, dass die Zahlen von Menges-Gossmann zugrundegelegt werden¹, indem die Lohnkosten je geleisteter Arbeitsstunde dividiert werden durch das Produktionsergebnis je geleisteter Arbeitsstunde. Dividiert man also beide Reihen durcheinander, so kürzt

sich die geleistete Arbeitsstunde weg und man erhält die nominellen Lohnkosten je reale Produkteinheit.

Dieser Reihe soll gegenübergestellt werden ein Ausdruck, der einen Anhalt bietet für die relative Entwicklung — nicht aber den absoluten Stand — der *Ertragslage* der Branchen. Dieser Weg wird in der Form beschritten, dass ein Index gebildet wird der Veränderung der Kosten je Stück in Bezug auf die Veränderung des Erzeugerpreises. Dieser Aussage liegt die Annahme zugrunde, dass eine tendenzielle Erhöhung der Kosten je Stück gegenüber dem Erzeugerpreis ceteris paribus eine Verschlechterung bedeutet, wogegen eine Senkung des Quotienten, d.h. ein schnellerer Anstieg des Erzeugerpreises als der Gesamtstückkosten zu einer Verbesserung der wirtschaftlichen Lage der betreffenden Branche führt. Es wird also von den evtl. kompensierend wirkenden Einflüssen anderer, nicht berücksichtigter Faktoren abgesehen.

Vor allem wird angenommen, dass z.B. bei sinkendem Gewinn je Stück die Gewinnsumme der gesamten Produktmenge auch kleiner wird, so dass die Verzinsung des Kapitalstocks sinkt; wenn man aber den Fall für typisch nimmt, dass bei sinkendem Stückgewinn die Produktmenge überproportional steigt, etwa im Fall sinkender Preise, so dass die Gewinnsumme und die Verzinsung des Kapitalstocks etwas sich erhöhen dank steigender Menge, so muss natürlich die folgende Darstellung mit den entsprechenden Vorbehalten gelesen werden.

* Bei den statistischen Arbeiten halfen mir dankenswerterweise Herr cand. rer. pol. Walter Zipp, Münster, und Herr Dipl.-Volkswirt Richard Müller, Münster.

¹ G. Menges und J. Gossmann: *Ökonometrische Untersuchungen der Preisentwicklung in der Bundesrepublik Deutschland*, Düsseldorf 1968, S. 91ff.

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

Die *Gesamtkosten je Produkteinheit* werden im folgenden berechnet aus der *Summe von Lohn- und Materialkosten*. Die übrigen Elemente, wie z.B. Instandhaltungskosten, Zinskosten, Abschreibungen, Steuern usw., werden mangels Material unberücksichtigt gelassen, wodurch natürlich eine Fehlerquelle geöffnet wird. Der Ausdruck für Löhne und Materialkosten wird als gewogener Index aus beiden Reihen ermittelt, nämlich den Lohnkosten je Produkteinheit und den Materialkosten je Produkteinheit. Für das Gewicht der Löhne bzw. Materialkosten liegen jährliche amtliche Angaben nicht vor, sondern nur für die Jahre 1950, 1954, 1958 und 1962. Der Fehler, dass für diese ganze Periode nur *ein* Gewicht, d.h. *ein* Jahreswert eingesetzt wird, ist aber vertretbar angesichts der Tatsache, dass für die einzelnen Branchen der Anteil des Materialverbrauchs am Bruttoproduktionswert in der Zeit sich relativ wenig verändert (vgl. Tabelle 1), jedenfalls bestimmt geartete Trends nicht vorhanden zu sein scheinen.

Gesucht werden die jährlichen *Materialkosten*. Um sie zu bekommen, muss man notgedrungen den Weg der Schätzung beschreiten. Und zwar gehen wir dabei von der Annahme aus, dass der mengenmässige Elektrizitätsverbrauch multipliziert mit dem Materialkostenpreis-Index² und dividiert durch den Index des Nettoproduktionsvolumens³ einigermassen zutreffend einen Index für die nominellen Materialkosten je reale Produkteinheit wiedergibt.

Die Frage der Vertretbarkeit einer derartigen Methode kann nur bejaht werden, wenn man nach mühevollen Versuchen festgestellt hat, dass aus den vorliegenden Unterlagen der Materialverbrauch als solcher jährlich nicht zu ermitteln ist. Selbst wenn man von den vorliegenden amtlichen Angaben von 1950, 1954, 1958 und 1962 ausgeht, zeigen die Versuche nicht befriedigende Resultate, zumal vom Statistischen Bundesamt teilweise die Klassifikation der Industrien verändert worden ist. Ein derartiger Versuch, den Elektrizitätsverbrauch zugrunde zu legen, geht also von der Annahme aus, dass der mengenmässige Elektrizitätsverbrauch proportional steigt mit dem zunehmenden Roh- und Kraftstoffverbrauch. Da dieser Weg in keinem Falle eine Gewähr bietet für absolute Zuverlässigkeit, muss im ganzen mit vielen Fehler-Möglichkeiten gerechnet werden. Dividiert man den so erhaltenen Index der Materialkosten durch den Index der Produktmenge, so erhält man einen Index der Materialkosten je reale Produkteinheit, der dann zu einem Gesamtindex addiert werden kann unter Einbeziehung der Lohnkosten je realer Produkteinheit.

Diese Index für Material- und Lohnkosten kann unter der Berücksichtigung der Schätzungen und im Rahmen der üblichen Grenzen dazu verwendet werden, über das Verhältnis von „Gesamtkosten“ — obwohl also nur Lohn- und Materialkosten erfasst werden — zum Erzeugerpreis (im folgenden soll diese Relation kurz als „Realkosten“ bezeichnet werden) etwas auszusagen.

ERGEBNISSE UND INTERPRETATION

Wenn man die nach den obigen Verfahren berechneten Reihen im einzelnen analysiert, ergibt sich folgendes Bild (vgl. auch die Schaubilder mit den jährlichen Werten):

² Vgl. G. Menges und J. Gossmann, a.a.O.

³ Vgl. R. Kregel und Mitarbeiter: *Produktionsvolumen und Produktionsfaktoren der Industrie im Gebiet der Bundesrepublik Deutschland, statistische Kennziffern*, Berlin 1964 ff.

TABELLE 1.

Anteil des Materialverbrauchs am Bruttoproduktionswert a
(in %)

Branchen	1950	1954	1958	1962
1. Bergbau	26	26	23	25
2. Steine und Erden	35	39	15	21
3. Eisenschaffende Industrie	50	61	58	40
4. NE-Metall-Industrie	61	69	—	—
5. Chemische Industrie	52	52	37	37
6. Holzbearbeitende Industrie	57	65	65	55
7. Kautschukindustrie	50	51	—	—
8. Papiererzeugung	54	55	45	44
9. Maschinenbau	40	48	42	48
10. Fahrzeugbau	53	58	59	57
11. Elektroindustrie	44	77	43	—
12. Feinmechanik	57	42	—	—
13. Feinkeramik	30	32	—	—
14. Glasindustrie	39	40	24	26
15. Holzverarbeitung	66	50	47	48
16. Papierverarbeitung	52	55	—	—
17. Druckereien	34	39	38	38
18. Kunststoff	46	50	—	—
19. Ledererzeugung	64	66	—	—
20. Lederverarbeitung	53	54	—	—
21. Schuhindustrie	61	55	—	—
22. Textilindustrie	54	59	49	46
23. Bekleidungsindustrie	60	60	58	47
24. Nahrungsindustrie	68	68	—	74
25. Mühlenindustrien	82	87	84	84
26. Brauereien	38	31	30	24
27. Tabakindustrie	52	23	31	32

a Beim Studium der sehr interessanten Tabelle wird man beachten müssen, dass die Klassifikation der Industrien in 4 Jahren keineswegs einheitlich ist, so dass allein schon daraus sich Unterschiede ergeben müssen. Das gilt vor allen Dingen für die grossen Unterschiede zwischen den Branchen, während die Ähnlichkeit das Typische zu sein scheint (vergl. Druckereien, Fahrzeugbau, Holzbearbeitung, Bergbau und die Mühlenindustrie).

I. Bergbau:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	steigend von 80	auf 96
2. Materialkosten je Produkteinheit	„ „ 14	„ 30
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	„ „ 59	„ 153
4. Arbeitsproduktivität	„ „ 74	„ 165
II. Steine und Erden:		
1. Lohnkosten je Produkteinheit	„ „ 89	„ 119
2. Materialkosten je Produkteinheit	„ „ 15	„ 24
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	„ „ 60	„ 179
4. Arbeitsproduktivität	„ „ 67	„ 151
III. Eisenschaffende Industrie:		
1. Lohnkosten je Produkteinheit	„ „ 74	„ 114
2. Materialkosten je Produkteinheit	„ „ 218	„ 455
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	„ „ 57	„ 159
4. Arbeitsproduktivität	„ „ 77	„ 139
IV. Giessereien:		
1. Lohnkosten je Produkteinheit	„ „ 74	„ 136
2. Materialkosten je Produkteinheit	„ „ 14	„ 43
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	„ „ 62	„ 178
4. Arbeitsproduktivität	„ „ 84	„ 131
V. Chemische Industrie:		
1. Lohnkosten je Produkteinheit	„ „ 98	„ 100
2. Materialkosten je Produkteinheit	sinkend „ 31	„ 30
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	steigend „ 60	„ 183
4. Arbeitsproduktivität	„ „ 61	„ 184
VI. Mineralölverarbeitung:		
1. Lohnkosten je Produkteinheit	sinkend „ 115	„ 63
2. Materialkosten je Produkteinheit	„ „ 82	„ 33
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	steigend „ 58	„ 181
4. Arbeitsproduktivität	„ „ 50	„ 291

VII. Holzbearbeitung:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	steigend von 91	auf 118
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	26 „ 66
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	62 „ 181
4. Arbeitsproduktivität	" "	68 „ 153

VIII. Papiererzeugende Industrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	88 „ 124
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	30 „ 47
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	63 „ 182
4. Arbeitsproduktivität	" "	71 „ 147

IX. Stahlbau:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	78 „ 144
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	41 „ 53
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	63 „ 181
4. Arbeitsproduktivität	" "	81 „ 126

X. Maschinenbau:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	81 „ 137
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	38 „ 54
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	64 „ 179
4. Arbeitsproduktivität	" "	79 „ 131

XI. Fahrzeugbau:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	gleich bleibend	" "
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	114 „ 114
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	steigend	51 „ 74
4. Arbeitsproduktivität	" "	62 „ 178
	" "	55 „ 157

XII. Optische Industrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	90 „ 117
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	93 „ 110
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	64 „ 177
4. Arbeitsproduktivität	" "	71 „ 151

XIII. Glasindustrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	84 „ 111
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	120 „ 208
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	62 „ 187
4. Arbeitsproduktivität	" "	74 „ 168

XIV. Holzverarbeitende Industrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	94 „ 113
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	376 „ 545
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	60 „ 186
4. Arbeitsproduktivität	" "	63 „ 165

XV. Druckereien:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	82 „ 129
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	288 „ 470
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	62 „ 179
4. Arbeitsproduktivität	" "	76 „ 140

XVI. Kunststoff-Verarbeitung:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	sinkend	146 „ 96
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	72 „ 49
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	steigend	64 „ 184
4. Arbeitsproduktivität	" "	44 „ 192

XVII. Ledererzeugende Industrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	91 „ 134
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	60 „ 77
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	66 „ 174
4. Arbeitsproduktivität	" "	72 „ 130

XVIII. Textilindustrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	steigend von 96	auf 103
2. Materialkosten je Produkteinheit	sinkend	383 „ 359
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	steigend	62 „ 179
4. Arbeitsproduktivität	" "	64 „ 174

XIX. Bekleidungsindustrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	83 „ 138
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	652 „ 765
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	61 „ 185
4. Arbeitsproduktivität	" "	74 „ 134

XX. Nahrungs- und Genussmittelindustrie:	1950/52	1963/65
1. Lohnkosten je Produkteinheit	" "	92 „ 128
2. Materialkosten je Produkteinheit	" "	438 „ 564
3. Lohnkosten je Arbeiterstunde	" "	61 „ 179
4. Arbeitsproduktivität	" "	66 „ 140

Die Lohnkosten je geleisteter Arbeiterstunde ⁴ steigen bei sämtlichen Branchen fast auf das Dreifache. Dieses erstaunliche Ergebnis bestätigt abermals die an anderer Stelle gewonnene Erkenntnis einer tendenziellen Konstanz der Lohnstruktur ⁵. Da aber die Arbeitsproduktivität der einzelnen Branchen sehr unterschiedlich steigt, muss sich ergeben, dass die Lohnkosten je Produkteinheit, d.h. der Lohnanstieg unter Berücksichtigung der Arbeitsproduktivität, in sehr verschiedener Weise die Branchen belasten. Nur in den Fällen, in denen die Arbeitsproduktivität stärker steigt als die Lohnkosten, sinken die Lohnkosten je Produkteinheit, wie z.B. in der Mineralöl verarbeitenden Industrie und der Kunststoff-Industrie. In allen übrigen Industrien stellen wir ein Steigen der Lohnkosten je Produkteinheit fest ⁶.

Die Kostenspanne wird umso schwieriger, je mehr der Index Gesamtkosten durch Erzeugerpreise steigt. Dafür bestehen fünf Möglichkeiten:

- die realen Gesamtkosten bleiben konstant (0); der Erzeugerpreis sinkt (—);
- die Kosten steigen (+); der Erzeugerpreis bleibt konstant (0);
- die Kosten sinken (—); der Erzeugerpreis sinkt noch stärker (— —);
- die Kosten steigen (+); die Erzeugerpreise fallen (—);
- die Kosten steigen stärker (+ +); der Erzeugerpreis steigt (+).

Analog werden die wirtschaftlichen Bedingungen für die Branchen günstiger, je mehr der Quotient sinkt, wenn nämlich

- die Kosten konstant bleiben (0), die Erzeugerpreise aber steigen (+);
- die Kosten steigen (+), die Erzeugerpreise aber noch stärker steigen (+ +);
- die Kosten stärker sinken (— —) als der Erzeugerpreis sinkt (—);
- die Kosten fallen (—), die Erzeugerpreise aber steigen (+);
- die Kosten fallen (—), der Erzeugerpreis aber konstant bleibt (0).

⁴ Eine Ausnahme bildet die holzbearbeitende Industrie, bei der der Anstieg etwa 50% ausmacht.

⁵ W. G. Hoffmann: *Die branchenmäßige Lohnstruktur der Industrie*, Tübingen 1961.

⁶ W. G. Hoffmann: „Zur Struktur der Kapitalintensität, der Arbeitsproduktivität und der relativen Löhne in den wachsenden Industriestaaten“, *Kyklos* 3, Band 1968, S. 443-444.

Abbildung: 1

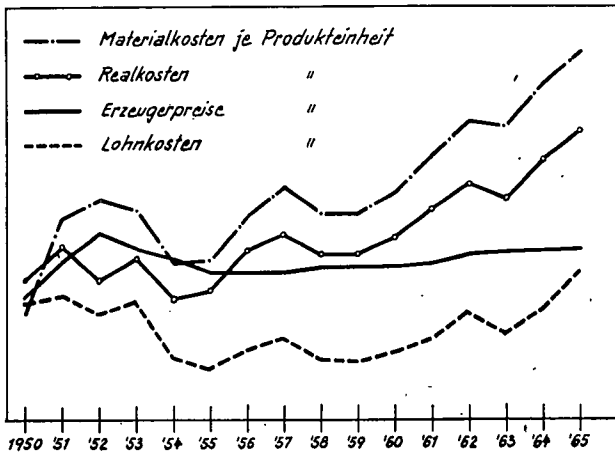
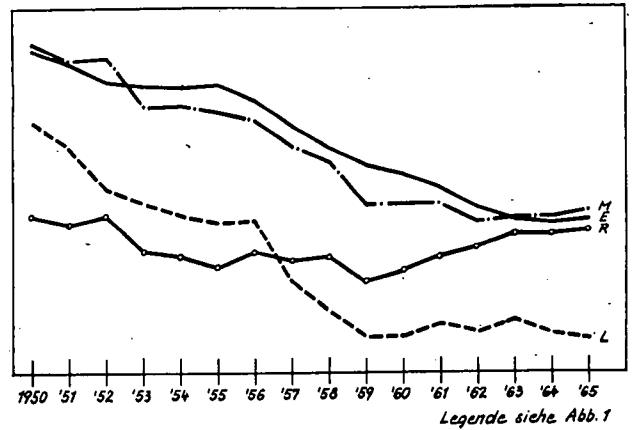
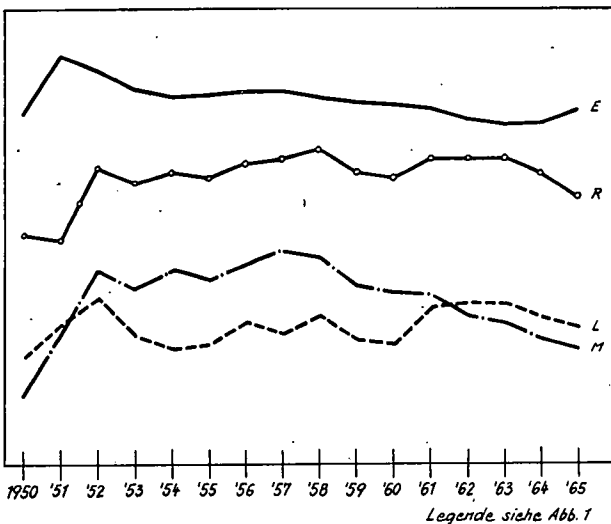
Fahrzeugbau

Abbildung: 2

Kunststoffverarbeitung

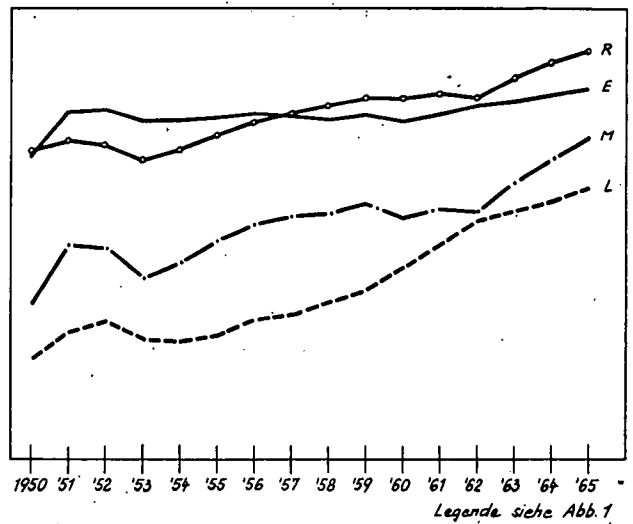
Legende siehe Abb. 1

Abbildung: 3

Chemie

Legende siehe Abb. 1

Abbildung: 4

Nahrung u. Genusmittel

Legende siehe Abb. 1

Wenn man unter diesen Gesichtspunkten die einzelnen Branchen durchsieht⁷, so ergibt sich die aus Tabellen 2 und 3 ersichtliche Gruppierung.

Bei der *Mineralölindustrie* — als einziger Industrie — sinken die Realkosten auffallend stark, so dass sich bei wenig sinkendem Erzeugerpreis die wirtschaftliche Lage verbessert haben muss. Nimmt man den Elektrizitätsverbrauch als Indiz für die Materialkosten, so ist die Zunahme eine erhebliche. Sie steigt nämlich auf das Vierfache. Demgegenüber nimmt der Materialkostenpreis wenig zu. Dagegen steigt das Produktionsvolumen auf das Zehnfache, so dass die Lohnkosten je Produkteinheit auf die Hälfte fallen. Ebenso sinken die Realkosten erheblich und zwar fast auf 1/3. In ganzen ergibt sich so eine denkbar günstige Situation.

Demgegenüber ist die Situation im *Bergbau* dadurch gekennzeichnet, dass die Realkosten sinken und der Erzeugerpreis fast auf das Doppelte steigt. Der Materialverbrauch erhöht sich auf über das Doppelte. Die Materialkostenpreise nehmen im gleichen Masse zu. Die Lohnkosten je reale Produkteinheit steigen immerhin um ca.

50%. Im Ganzen gesehen ist die günstige Situation im Bergbau nur dadurch zu erreichen, dass der Erzeugerpreis also fast auf das Doppelte zunimmt.

Im *Stahlbau* steigt der Erzeugerpreis ebenfalls auf das Doppelte. Der Materialverbrauch erhöht sich auf mehr als das Doppelte. Der Materialkostenpreis steigt ebenfalls auf das Doppelte. Das Produktionsvolumen nimmt um mehr als auf das Doppelte zu. Die Lohnkosten je Produkteinheit erhöhen sich ebenfalls auf das Doppelte. Die Materialkosten sinken nur wenig. Dagegen steigt eben der Erzeugerpreis auf das Doppelte, so dass auf diese Weise die Situation gerettet wird.

Nicht ganz so stark ist der Anstieg des Erzeugerpreises im *Maschinenbau*. Der Materialverbrauch erhöht sich auf das Drei- bis Vierfache. Die Preise der Materialien steigen um mehr als 50%. Das Produktionsvolumen erhöht sich auf mehr als das Dreifache. Die Lohnkosten je reale Produkteinheit steigen fast auf das Doppelte. Die Real-

⁷ Aus Raumgründen sind im folgenden nicht für alle Branchen die Schaubilder wiedergegeben worden.

Abbildung: 5

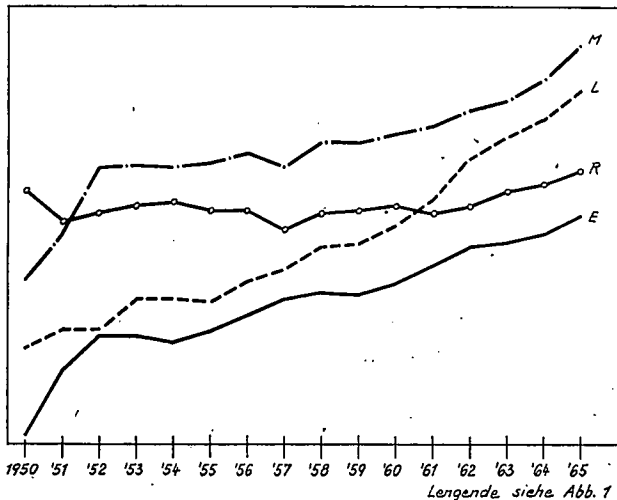
Maschinenbau

Abbildung: 6

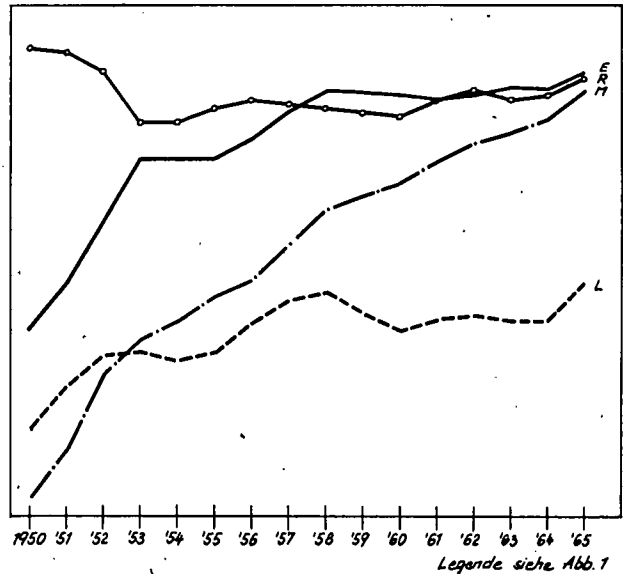
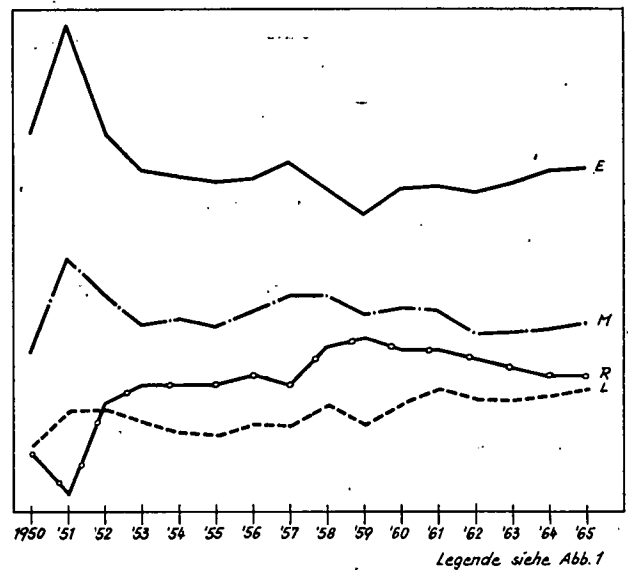
Bergbau

Abbildung: 8

Mineralölverarbeitung

Abbildung: 7

Textil

kosten im ganzen erhöhen sich relativ wenig. Dadurch, dass aber der Erzeugerpreis um mehr als 50% zunimmt, hat sich die Lage verbessert.

In der *eisenschaffenden Industrie* wird die günstige Lage bestimmt durch eine Zunahme des Erzeugerpreises um 43%, während die Realkosten nicht nur halb so viel steigen. Der Materialverbrauch steigt knapp auf das Vierfache; der Materialkostenpreis erhöht sich um mehr als 50%. Die Lohnkosten je reale Produkteinheit erhöhen sich um 78%. Trotzdem verbessert sich die Lage dank steigender Erzeugerpreise.

In der *optischen Industrie* steigt der Erzeugerpreis um ca. 50%. Der Materialverbrauch nimmt auf über das Dreifache zu. Die Materialkostenpreise steigen ebenfalls

etwas. Das Produktionsvolumen erhöht sich aber auf das Dreifache. Die Lohnkosten je reale Produkteinheit steigen immerhin auf fast 50%. Die Realkosten im ganzen nehmen etwas zu. Da aber der Erzeugerpreis sich wesentlich stärker erhöht als die Kosten, ist die Situation ebenfalls relativ günstig.

In der genannten Periode unterschiedlich ist die Lage der *Textilindustrie*. Sie ist ungünstig in den Jahren 1950 bis 1959, da die Realkosten genau um ein Drittel steigen, während der Erzeugerpreis um ein Viertel sinkt. Der Materialverbrauch erhöht sich auf das Doppelte. Der Materialkostenpreis steigt nur wenig. Das Nettoproduktionsvolumen erhöht sich um ein Drittel. Die Materialkosten je Produkteinheit steigen um 15%. Die Lohnkosten

Abbildung: 9

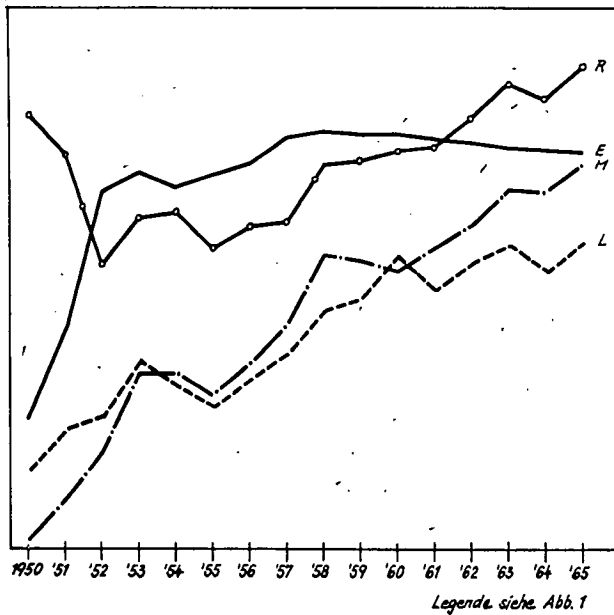
eisenschaffende Industrie

TABELLE 2.

Erzeugerpreis und Realkosten 1950-1965

Branchen	Erzeugerpreis-Index			Realkosten-Index		
	1950 '52	1963 '65	Steigung (+) oder Senkung (-) in %	1950 '52	1963 '65	Steigung (+) oder Senkung (-) in %
1. Chemie.....	109,6	99,8	- 9	80,0	87,0	+ 9
2. Zellstoff-Papier-Erzeugung .	108,3	99,8	- 8	70,0	111,0	+58
3. Kunststoffverarbeitung . . .	138,8	97,2	-30	96,0	94,0	- 3
4. Ledererzeugung	107,3	98,9	- 8	85,0	119,6	+40
5. Textilindustrie	127,1	105,0	-18	78,0	93,0	+19
6. Holzbearbeitung	85,7	99,1	+15	88,6	104,1	+17
7. Fahrzeugbau	98,2	100,9	+ 2	102,0	124,0	+21
8. Nahrungs- und Genussmittel- Industrie	95,4	102,6	+ 7	91,0	111,1	+22
9. Eisenschaffende Industrie . .	68,5	98,4	+43	93,0	115,0	+23
10. Giessereien	69,1	101,9	+47	85,0	130,0	+52
11. Maschinenbau	72,7	104,0	+43	109,0	117,0	+ 7
12. Optische Industrie	84,1	102,5	+21	111,0	115,0	+ 3
13. Mineralöl	96,6	93,3	- 4	150,0	59,0	-61
14. Bergbau	65,4	103,0	+57	110,0	101,0	- 9
15. Steine-Erden	78,0	110,8	+42	105,0	111,0	+ 5
16. Stahlbau	62,4	102,8	+64	123,0	112,0	- 9
17. Glasindustrie	82,3	105,3	+27	90,0	101,0	+12
18. Holzverarbeitung	78,2	105,6	+35	115,0	105,3	- 9
19. Druck	77,4	106,1	+37	101,0	118,3	+17
20. Bekleidungsindustrie	99,0	103,0	+ 4	106,3	123,3	+16

je Produkteinheit steigen wenig, so dass dadurch bei sinkendem Preisniveau die Zunahme der Realkosten fast auf das Doppelte verständlich wird. In der Periode 1960/65 dagegen besteht für die Textilindustrie eine günstige Lage insofern, als die Realkosten sinken bzw. die Erzeugerpreise steigen. Die Realkosten und die Lohnkosten je Produkteinheit zeigen eine relativ geringe Zunahme.

Bei der *Bekleidungsindustrie* dagegen haben wir eine wesentlich geringere Zunahme der Realkosten bei gleichzeitig wenig steigenden Erzeugerpreisen. Im einzelnen nimmt der Materialverbrauch auf mehr als das Vierfache zu. Dadurch, dass aber die Materialkosten etwas sinken und das Produktionsvolumen auf mehr als das Dreifache steigt, nehmen die Materialkosten je Produkteinheit nicht allzu stark zu. Andere seits erhöhen sich die Lohn-

Abbildung: 10

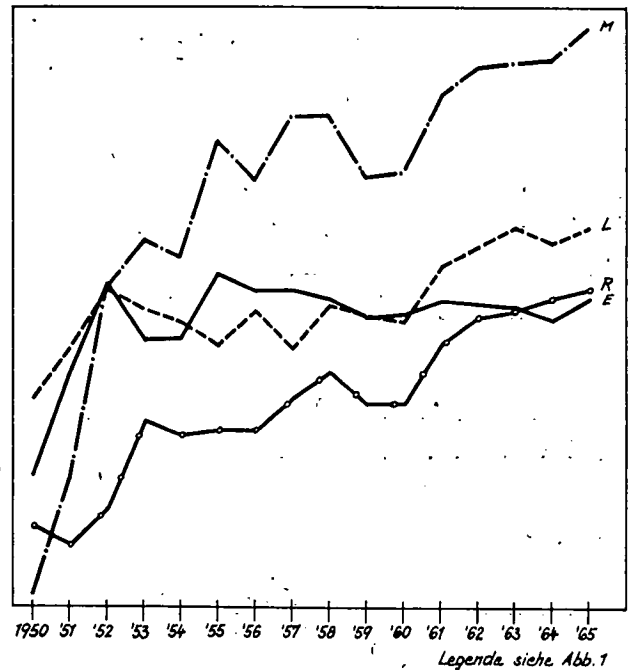
Holzbearbeitung

TABELLE 3.

Realkosten und Preise einzelner Industriebranchen

0/+	-/0	-/-	-/+	+ / + +
		Mineralöl	Bergbau Stahlbau Holzverarbeitung	Maschinenbau Druck Optik Glas Eisenschaffende Industrie Steine-Erden- Industrie
0/-	+ / -	- / - -	+ / -	+ + / +
		Kunststoff	Chemie Zellstoff Textil Ledererzeugung	Holzbearbeitung Giessereien Fahrzeugbau Nahrungs- und Genussmittel- Industrie Bekleidung

kosten je Produkteinheit erheblich. Dadurch wird also deutlich, dass die Realkosten steigen müssen. Da die Erzeugerpreise kaum zunehmen, ergibt sich eine Lage, die nicht allzu günstig ist.

Bei der *Nahrungs- und Genussmittel-Industrie* ist die ungünstige Lage dadurch bestimmt, dass die Realkosten wesentlich stärker steigen als die Erzeugerpreise. Der Materialverbrauch nimmt fast auf das Dreifache zu. Die Materialkostenpreise erhöhen sich um mehr als 50%. Dadurch, dass das Produktionsvolumen knapp auf das Dreifache steigt, erhöhen sich die Materialkosten je Produkteinheit ebenso wie die Lohnkosten je Produkteinheit zunehmen.

Beim *Fahrzeugbau* haben wir eine Erhöhung der Realkosten um ca. 20% bei gleichzeitig konstant bleibenden

Preisen. Der Materialverbrauch steigt fast auf das Siebenfache. Die Preise nehmen entsprechend zu. Das Produktionsvolumen steigt zwar auf das fast Sechsfache, so dass sich die Materialkosten je Produkteinheit nun auf das Doppelte erhöhen. Die Lohnkosten je Produkteinheit nehmen demgegenüber ebenfalls wenig zu. Im ganzen schlagen die Materialkostenpreise durch und bewirken bei steigenden Gesamtkosten, aber kaum zunehmenden Erzeugerpreisen eine relativ ungünstige Lage.

In der *chemischen Industrie* steigen die Lohnkosten je Produkteinheit kaum, da die auf das Dreifache steigenden Lohnsätze aufgefangen werden durch eine in gleichem Masse steigende Arbeitsproduktivität. Die Materialkosten je Produkteinheit ändern sich ebenfalls kaum. Der Erzeugerpreis hat aber sinkende Tendenz. Teilt man die Gesamtperiode auf in die Zeit vor 1963 und nach 1963, so ergibt sich ein deutlicher Unterschied insofern, als vorher eine ausgesprochene Scherenbewegung besteht zwischen den Realkosten und dem Erzeugerpreis, der in den letzten Jahren umschlägt zugunsten steigender Erzeugerpreise und sinkender Realkosten. Einen Rückgang erfahren in dieser Periode auch die Lohnkosten je Produkteinheit, während die Materialkosten je Produkteinheit schon ab 1957 zurückgehen.

Übersteigert gleichsam ist die Entwicklung der *Kunststoff-Verarbeitung*, bei der die auf das Dreifache steigende Lohnhöhe dank der ausserordentlichen Zunahme der Arbeitsproduktivität sogar dazu führt, dass die Lohnkosten je Produkteinheit erheblich zurückgehen. Wenn sich also auch bei den Kosten wenig ändert, so bedeutet doch ein etwa 30% iger Rückgang der Erzeugerpreise eine Erschwerung der Lage. Unterteilt man jedoch die Reihen im Jahre 1959, so ergibt sich ein anderes Bild. Die Lohnkosten je Produkteinheit sinken von 146 (1950/52) auf 102 (1957/59) und schliesslich nur auf 96 (1963/65). Gleichzeitig sinken die Realkosten von 96 (1950/52) auf 86 (1957/59), um dann wieder auf 94 (1963/65) zu steigen. Die Erzeugerpreise sinken in der 1. Periode um 17%, in der 2. Periode um 16%, d.h. wir haben in beiden Perioden einen relativ ungünstigen Entwicklung.

Im ganzen gesehen hat sich also die Ertragslage bei 10 Industrien verschlechtert, bei 10 Industrien verbessert. Bei der Interpretation dieser Ergebnisse wird man berücksichtigen müssen, dass die einzelnen Branchen hinsichtlich des Verhaltens nicht einfach gruppiert werden können nach Konsumgut- und Kapitalgutindustrien. Dagegen spricht die Tatsache, dass z.B. die Chemische Industrie, die eisenschaffende Industrie und der Fahrzeugbau sich relativ ungünstig entwickeln. Wäre das nicht der Fall, könnte man dazu neigen, die Besserung der Ertragsbedingungen darauf zurückzuführen, dass es sich um Kapitalgutindustrien handelt, die im Wachstumsprozess schneller wachsen als die Konsumgutindustrien.

Auch kann man schlecht argumentieren, dass eine Gruppe ausgesprochen Wachstumsindustrien enthalte, denn die chemische sowie die kunststoffverarbeitende Industrie gehören zur 2. Gruppe. In beiden Fällen aber sinken die Lohnkosten je realer Produkteinheit wie bei der kunststoffverarbeitenden Industrie oder bleiben zumindest annähernd konstant wie bei der chemischen Industrie, ganz im Gegensatz zur Mehrheit der Industrien, bei der eindeutig ein steigender Trend festzustellen ist.

Walter G. Hoffmann

Uw bedrijf en kantoor is welkom in Nijmegen, want Nijmegen heeft:

- Een nieuw industrieterrein van 100 ha met havens in aanleg.
- Aantrekkelijke terreinen voor handelsbedrijven en kantoren in centrum.
- Goede weg-, trein- en waterverbindingen met binnen- en buitenland.
- Ruim aanbod van gespecialiseerde en administratief geschoolde arbeidskrachten.

Maar ook uw personeel is welkom in Nijmegen, want het vindt er:

- Ruim assortiment van woningen (geen woningnood!).
- Stad met een rijk verleden en oud stedschoon, gelegen in fraai rivier- en heuvellandschap.
- Uitgestrekte natuurreservaten, bossen, heide in directe omgeving.
- Mogelijkheden tot recreatie in elke vorm: schouwburg, concertgebouw, sporthallen, ere-divisievoetbal.

VOOR INLICHTINGEN :

**Wethouder
van Publieke Werken en
Stadsontwikkeling,
Stadhuis. Tel. (08800) 2 81 00.**

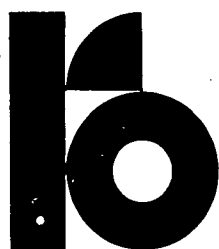
Bedrijf en Samenleving. Economisch-Historische Studies over Nederland in de negentiende en twintigste eeuw, aangeboden aan Prof. Dr. I. J. Brugmans bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1967, 324 blz., f. 21,50.

Een boekbespreking heeft o.m. tot taak zo volledig mogelijk de lezer in te lichten over de inhoud van het besproken werk. Geeft een boek dat één bepaald thema behandelt op dat punt soms al moeilijkheden, het recenseren van een bundel opstellen is bijna onbegonnen werk. Weliswaar hebben alle artikelen in deze bundel, geschreven

door collega's en oud-leerlingen van Prof. Brugmans, betrekking op de 19e en 20e eeuw, maar dit is een dermate wijd uitgangspunt, dat van een duidelijke probleemstelling niet gesproken kan worden. Een bezwaar overigens dat aan vrijwel al dit soort werken kleeft. Wat te doen? Na enig wikken en wegen besloot ik slechts

enkele artikelen te bespreken, t.w. de bijdragen van Goedhart, Schöffers en Van Stuijvenberg. De andere zal ik uiterst kort samenvatten of alleen vermelden.

Goedhart koos als onderwerp „Anderhalve eeuw gemeentefinanciën in ons Koninkrijk”. In een gedegen, helder betoog laat hij zien waarom in de loop van honderdvijftig jaar de gemeentelijke fiscale en leningautonomie beperkt moest worden. De liberalisering van het economisch leven, vooral ten tijde van Thorbecke ter hand genomen,

de rijksoverheid vraagt

voor het **Centraal Bureau voor de Statistiek**

economen en econometristen (mnl./vrl.) vac. nr. 8-4509/0936

voor wetenschappelijk statistisch onderzoek op o.m. medisch, sociaal, (macro-)economisch, financieel, demografisch en onderwijskundig terrein.

Vereist: doctoraal economie of econometrie.

Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris max. f 2108,- resp. f 2457,- per maand.

voor het **Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening**

t.b.v. het bureau Onderzoek Bouwnijverheid van de Centrale Directie van de Volkshuisvesting en de Bouwnijverheid

econoom vac. nr. 8-4684/0936

die zal worden belast met onderzoekswerk op het gebied van de bouwconomie en met betrekking tot actuele beleidsaspecten. Tevens zal hij alternatieven moeten opstellen voor het te voeren beleid in de bouwnijverheid.

Vereist: doctoraal examen Economie, liefst in de econometrische of algemeen-economische richting.

Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van ervaring en leeftijd, max. f 2108,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de
Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantiegeld.

betekende voor de gemeenten het verlies van de bevoegdheid kostprijsverhogende belastingen op te leggen. In 1865 werden de plaatselijke accijnsen afgeschaft. Het duurde evenwel nog tot 1929, voordat aan de gemeenten het recht tot het heffen van belastingen naar inkomen werd ontnomen.

Doelmatigheids- en rechtvaardigheidsoverwegingen leidden tot deze vérgaande beperking van de gemeentelijke físcale autonomie. Uiteenlopende tarieven deden grote plaatselijke verschillen in belastingdruk ontstaan. Belastingvlucht kwam daardoor veel voor. Enerzijds bracht dit met zich mee, dat ongewenste concentraties van bewoners en economische activiteiten ontstonden, terwijl anderzijds de gemeenten, die haar belastingplichtigen

verloren, dit trachtten te compenseren met nog hogere tarieven, hetgeen sociaal onaanvaardbaar werd.

Beperking van de gemeentelijke leningautonomie is in de 20e eeuw steeds urgenter geworden. Deze ontwikkeling houdt mede verband met de inpassing van de gemeentelijke investerings- en financieringspolitiek in de landelijke conjunctuurpolitiek.

Nederland kent, zoals alle moderne geïndustrialiseerde landen, een toenemend ingrijpen van de centrale overheid en een steeds sterker met elkaar verweven raken van de diverse facetten van het economisch leven. Het zijn deze krachten, die de financiële onafhankelijkheid van de gemeenten sterk hebben gereduceerd.

Schöffer houdt zich bezig met de ont-

wikkeling van het moderne levensverzekeringswezen in Nederland in de 19e eeuw. De geschiedenis begint in 1807 als de Hollandsche Sociëteit voor Levensverzekeringen wordt opgericht. Over de eerste vijftig jaren is echter maar weinig te vertellen. Het economisch klimaat in Nederland werkte niet groeibevorderend. Tot omstreeks 1860 was hier geen sprake van economische groei. Pas de met de groei gepaard gaande mentaliteitsverandering zou de levensverzekeringmaatschappijen ruime ontplooiingskansen bieden.

De groei van het verzekeringsbedrijf na 1860 — mede gestimuleerd door de buitenlandse concurrentie — was nog rustig vergeleken met de spectaculaire expansie na 1880. In dat jaar werd het verouderde overheidstoezicht afgeschaft. Het zou tot 1921 duren, voordat

---

Proost en Brandt nv

Rusland 26, Amsterdam, 020 - 6 22 55

papiergroothandel, boekbinderij, papierwarenindustrie, kunststoffenindustrie, bouwmaterialenhandel, mailinghouse

Wij zijn het bekendst als papiergroothandel. Maar onze boekbinderij produceert jaarlijks miljoenen boeken; onze papierverwerkende industrie vele miljoenen schoolschriften, schrijfbloks, teken- en schetsboeken; onze kunststoffenindustrie honderden tonnen polyethyleenfilm, waarvan miljoenen verpakkingen worden gemaakt, vooral bedrukt.

Deze eenheid in verscheidenheid levert een massa administratieve gegevens op die een goed inzicht in de stand van zaken kunnen geven. De

fabrieksadministrateur

die wij zoeken zal over ervaring in bedrijfssignalering moeten beschikken, om deze taak zelfstandig te kunnen uitvoeren.

Hij kan als medewerker van de hoofdboekhouding, waartoe hij organisatorisch behoort, natuurlijk steeds op zijn collega's terugvallen.

Wij kennen de problemen rond deze taak en stellen daarom hoge eisen aan speurzin en persoonlijk initiatief. Zijn leeftijd zal variëren van 25 tot 30 jaar en hij zal over het MBA-diploma moeten beschikken.

Schriftelijk of telefonisch contact loopt via onze personeelchef, de heer W. H. van Arkel.

---

weer een wettelijke regeling tot stand kwam. De expansie van het levensverzekeringswezen wordt treffend geïllustreerd door de ontwikkeling van de in 1880 gestichte onderneming „De Algemeene”, een maatschappij, die in twintig jaar tijd het totale verzekerde kapitaal wist te doen groeien van f. 10 mln. tot f. 161 mln. Ook in sociaal opzicht was de grote groei van de verzekeringmaatschappijen gunstig. De altijd zwakke volksverzekering — vnl. begrafenisfondsen en spaarkassen voor weduwen en wezen — werd nu meer in het moderne, solide bedrijf betrokken.

Schöffers komt aan het slot van zijn betoog tot de conclusie, dat de ontwikkeling van het levensverzekeringswezen de algemene economische en sociale groei van Nederland voortreffelijk illustreert en weerspiegelt. Stagnatie tot 1860, rustige groei tussen 1860 en 1880 en snelle ontwikkeling na 1880.

Van Stuijvenberg gaat (in zijn beschouwing over de economische groei in Nederland in de vorige eeuw) terrein verkennen. Op het eerste gezicht doet dit enigszins merkwaardig aan, omdat al zoveel historici zich met het probleem van de economische groei in Nederland in de 19e eeuw hebben beziggehouden. Men zou dan toch nauwelijks meer van braakliggend terrein willen

spreken. De terreinverkenning heeft echter voornamelijk betrekking op de mogelijkheden om de groei te meten, een probleem, waaraan tot nu toe niet veel aandacht werd geschonken.

Van Stuijvenberg begint met een samenvatting van bestaande meningen over problemen als: waarom stagneerde de economische groei in de eerste helft van de vorige eeuw; wanneer is er sprake van duidelijke groei en aan de hand van welke maatstaven wordt dit geïllustreerd? Daarna gaat hij in op de vraag hoe de groei gemeten kan worden, om te besluiten met een analyse van enkele in de literatuur voorkomende maatstaven.

Naar de mening van Van Stuijvenberg is de beweging van het reëel inkomen per hoofd van de bevolking de meest bruikbare maatstaf voor het meten van de groei. Het is de minst partiële van alle in de literatuur te vinden indicatoren. Dit wil overigens niet zeggen, dat er ook aan deze maatstaf geen bezwaren kleven. Veel zaken, zoals o.a. de veranderende verdeling van het nationaal inkomen en de kwaliteitsverbetering van de goederen, komen in de ontwikkeling van het reëel inkomen per hoofd niet tot uitdrukking.

Het materiaal, waarover wij beschikken om de inkomensontwikkeling in de vorige eeuw te berekenen, is verre van

compleet. Er zal nog veel onderzoek moeten worden verricht wil het beeld van de Nederlandse „industriële revolutie” ons duidelijk voor ogen komen te staan.

Na de hoofdschotel nog enkele toetjes. Als eerste *Baudet*. Hij neemt de Nederlandse inzendingen naar de wereldtentoonstellingen, gehouden tussen 1851 en 1878, onder de loep. De afnemende Nederlandse zelfvoldaanheid, gepaard gaande met een toenemende kwaliteit der inzendingen, zou kunnen wijzen op een mentaliteitsverandering, die „... de ontwikkeling van precondition naar werkelijke start heeft begeleid”. Wij blijven nog even in Groningen. *Boumans* beknopte bijdrage omvat een ontwerp voor een interdisciplinair onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbevolking na 1870. Werk aan de winkel voor economen, sociologen en sociaal-psychologen.

Van den Eerenbeemt maakte een studie van het Middenstandskrediet en het ontstaan van de Bossche Hanzebank. De geschiedschrijver van de Nederlandsche Bank, *A. M. de Jong*, analyseerde de disconto-portefeuille van deze instelling gedurende de periode 1848-1860, zodat wij een indruk kunnen krijgen van de omvang en intensiteit van de vraag naar krediet in Neder-

---

WONINGBOUWSTICHTING

Het Bestuur van de Stichting tot Bouw, Beheer en Exploitatie van Woningen te Den Helder, welke een 9000-tal woningen beheert, wil overgaan tot het aanstellen van een

directeur

Deze zal de leiding krijgen van het gehele uitvoerend apparaat waaronder vallen de afdelingen verhuur, administratie, technische dienst, woningverbetering en nieuwbouw.

In dit verband wordt gezocht een manager op liest academisch niveau. Een gedegen bedrijfseconomische ondergrond alsmede enkele jaren ervaring in een leidinggevende functie zijn vereist. Minimum leeftijd 35 jaar. Voor deze functie wordt een passende honorering geboden.

Gegadigden worden verzocht zich schriftelijk te richten tot het Raadgevend Efficiency Bureau Bosboom en Hegener N.V., Johannes Vermeerstraat 20, Amsterdam-Z, onder nummer A/265/1, met volledige opgave van personalia, opleiding en ervaring.

BOSBOOM EN HEGENER

---

land. Hij probeert aan de hand hiervan na te gaan of de conjunctuurbewegingen in de ons omringende landen ook hier vielen waar te nemen. *Lulofs* levert een bijdrage tot de contemporaine sociale geschiedschrijving met een gedegen verhaal over de vakbeweging als organisatie van de arbeidsmarkt. Overheidsingrijpen en het ontstaan van zgn. interne arbeidsmarkten hebben de positie van de vakbeweging verandering doen ondergaan. De eerste directeur van de Amsterdamse Bank, Van

Nierop, wordt liefdevol beschreven door *Rijxman*, waarna *Van Riel* ons betreft in zijn beschouwingen n.a.v. de Kinderwet-Van Houten in de Eerste Kamer 1874.

Verder zal de lezer in deze bundel bijdragen tegenkomen van *Verrijn Stuart* over de gouden standaard, van *Voorthuysen* over de afschaffing van het patentrecht, van *Winkelman* over sociale ethiek onder macro-economisch regime en van *Zappeij* over bankgeheimen.

De gevarieerdheid der bijdragen is niet toevallig. Alle scribenten hebben gezocht naar een onderwerp, dat aansluiting gaf op Brugmans' werkterrein. Moeilijk zal dit niet geweest zijn. Leest men de bibliografie van de geschriften van Brugmans, waarmee de bundel wordt afgesloten, dan raakt men geïmponeerd door zijn brede belangstelling en buitengewoon grote werkkraft, die hieruit spreken.

H. H. Vleesenbeek

PHILIPS

N.V. Philips-Electrologica
Industriegroep
Computersystemen
Apeldoorn

Elk jaar komen er in West Europa duizenden computers bij. Er staan er nu zo'n 16.000, in 1975 worden dat er zeker 60.000. En dat niet alleen, ook de gebieden, waarin deze systemen worden toegepast worden steeds meer uitgebreid.

Een internationale computerindustrie die een rol van betekenis wil spelen in deze gigantische operatie, moet de beschikking hebben over een aantal pioniers, dat de wil en de energie kan opbrengen om een adequaat bedrijfseconomisch apparaat op te bouwen.

Kortom, wij zoeken

bedrijfseconomen/administrateurs

die wij in onze snel groeiende onderneming met zijn internationale vertakkingen op korte termijn een zo groot mogelijke zelfstandigheid kunnen bieden. Maar niet alleen dat... zij krijgen ook de kans in een zeer gecompliceerd bedrijf snel kennis te maken met praktisch alle aspecten van beslissingsvoorbereiding en beleidsondersteuning.

Deze mensen moeten

- beschikken over een gondige theoretische scholing (minimaal S.P.D., doch liever gevorderde accountancy-studie tot niveau A.O.)
- enkele jaren ervaring hebben in een industriële onderneming (ook via de accountantspraktijk) en gevoel voor techniek
- liefst niet al te oud zijn (wij denken aan 25 - 35 jaar)
- kunnen en willen werken in kleine groepen (4 - 10 man).

Bij het oplossen van huisvestingsproblemen verlenen wij medewerking.

data systems

Uw sollicitaties zien wij graag tegemoet onder nr. 8229 aan het adres:
N.V. Philips-Electrologica, Postbus 245, Apeldoorn.
Tel. 05760 - 30123, toestel 279.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Het stopzetten met ingang van 20 augustus door de Agent van het Ministerie van Financiën van de afgifte van schatkistpapier, waarvan in het vorige overzicht gewag werd gemaakt, doch waarvan de ratio niet geheel duidelijk was, gezien de eisen van de schatkist, is inderdaad slechts van zeer tijdelijke aard geweest. Met ingang van 2 september is de afgifte hervat en wel tegen de oude condities, t.w. 4-maands promessen tegen $4\frac{7}{16}\%$ disconto en 3- en 5-jaars biljetten tegen resp. $5\frac{3}{16}\%$ en $5\frac{7}{16}\%$ rendement. Bovendien worden thans 12-maands promessen tegen $4\frac{5}{8}\%$ disconto en 4-jaars biljetten tegen $5\frac{5}{16}\%$ rendement beschikbaar gesteld. Het wel geopperde motief, dat de tijdelijke stopzetting van de afgifte zou zijn geschied om eventuele rentedaling die zich in het buitenland manifesteert niet onnodig te belemmeren, lijkt daardoor ook niet meer zo sterk.

De tijdelijke afwezigheid van de Agent heeft overigens niet geleid tot activiteit op de discontomarkt en ook de kasgeldmarkt is, zoals trouwens de hele maand augustus, uiterst rustig gebleven. Behalve voor een enkele transactie in 1-maands geld (thans ca. $4\frac{1}{2}\%$) en in nog mindere mate 3-maands geld (ca. 5%) is hier van affaire nauwelijks sprake. Voor 6-maands en 12-maands kasgeldleningen wordt resp. $5\frac{1}{4}$ - $5\frac{3}{8}\%$ en $5\frac{1}{2}\%$ geadviseerd. Het niveau voor kasgeld ligt daarmee ongeveer $\frac{1}{2}$ à $\frac{3}{4}\%$ beneden het hoogste niveau van deze zomer. Ook voor sommige deposito's gelden trouwens weer lagere tarieven.

Tussen 20 en 29 augustus werd de markt flink verruimd. In de week per de 26e konden de banken hun saldi bij de Nederlandsche Bank met f. 104 mln. opvoeren tot f. 144 mln., alsmede de door hen opgenomen voorschotten nog iets verder terugbrengen (van f. 17 mln. tot f. 12 mln.). Een en ander was de resultante van enerzijds verkrappende factoren (waarvan de stijging van de bankbiljettencirculatie met f. 93 mln. de voornaamste was) en anderzijds verruimende factoren, waarvan genoemd kunnen worden: verkoop van deviezen aan de Nederlandsche Bank ad f. 38 mln., daling van het tegoed van andere ingezetenen ad f. 23 mln., alsmede jaarlijkse onderwijsuitkeringen van de Staat aan de gemeenten en andere Rijksbetalingen, waarmee het tegoed van de Schatkist daalde tot f. 96 mln.

Op de 28e werd voor een bedrag ad ca. f. 37 mln. aan de markt onttrokken wegens afname van \$ 10,2 mln., terwijl voorts ultimo-uitzettingen van de bankbiljettencirculatie voor verdere verkrapping zorgden. Per de 30e zorgden deviezenoperaties echter weer voor enige verruiming, nl. met ca. f. 78 mln., zijnde de tegenwaarde van \$ 21,5 mln. die door de Nederlandsche Bank waren gekocht in verband met internationale druk op de dollar. Callgeld werd na de verlaging op de 26e tot $2\frac{1}{2}\%$, op de 29e tot $3\frac{1}{2}\%$ en op de 2e september tot $4\frac{1}{2}\%$ verhoogd.

KAPITAALMARKT

Het gemiddelde rendement op langlopende staatsleningen is zich de hele maand augustus langzaam doch gestadig omlaag blijven bewegen, nadat de Bank voor Nederlandsche Gemeenten hierin reeds twee weken eerder was

voorgegaan. De tweede $6\frac{3}{4}\%$ lening B.N.G. à $99\frac{3}{4}\%$ heeft — evenmin als de eerste — veel rimpelingen veroorzaakt. Tot de lichte ontspanning hebben de dalende rentetendens elders (in Duitsland, in de Verenigde Staten en op de markt voor Euroleningen) alsmede de emissierust bijgedragen. Vóór de derde dinsdag in september zullen, naar men mag aannemen, wel geen belangrijke marktoperaties het beeld meer komen verstoren, ook al is de B.N.G. wat haar kapitaalbehoefte betreft, dit jaar waarschijnlijk nog wel niet geheel aan haar trekken gekomen.

Ook op de onderhandse markt, die zich aan de statistische waarnemingen pleegt te onttrekken, heerst betrekkelijke rust, al tonen geldgevers in de sector langlopende door de overheid gegarandeerde leningen, de laatste tijd weer enige belangstelling, m.n. voor leningen waarvan de stortingen tot 1969, 1970 en 1971 zijn uitgesteld. Er lijkt hier enigszins sprake van een paradox: enerzijds nemen de investeringen in vaste activa weer toe, doch noch op de publieke, noch op de onderhandse markt noch in de sector middellang krediet heeft men tot dusver een evenredige stijging van activiteiten gezien. Mogelijk wijst dit erop, dat de investeringsactiviteiten zich meer bij enkele zeer grote ondernemingen hebben voorgedaan, waar de financieringsproblemen wat minder knellen dan in grote delen van het midden- en kleinbedrijf.

Doe uw debiteuren de deur uit

NMB
HELLER
FACTORING

Kromme Nieuwe Gracht 10, Utrecht telefoon 030-13143

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	23 aug. 1968	30 aug. 1968
Algemeen	374	428 — 359	424	426
Internationale concerns	514	624 — 495	615	607
Industrie	357	390 — 341	379	389
Scheepvaart	109	116 — 102	113	116
Banken en verzekering	185	210 — 179	205	210
Handel enz.	168	181 — 160	175	181

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen ¹

Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 182,—	f. 181,20
Philips	f. 127,40	f. 142,90	f. 141,05
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 133,90	f. 130,20
Zout-Organon	f. 160,—	f. 175,80	f. 179,90
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 116,80	f. 114,10
A.K.U.	f. 66,—	f. 89,10	f. 88,45
AMRO-Bank	f. 47,20	f. 58,—	f. 58,40
Nat. Nederlanden	619	689½	718
K.L.M.	f. 276,—	f. 184,—	f. 178,60
Robeco	f. 228,40	f. 248,90	f. 249,45

New York			
Dow Jones Industrials	905	924-825	892 896

Rentestand

Langlopende staatsobligaties ²	6,27	6,52	6,50
Aandelen: internationalen ³ ..	4,0	3,7 ³	3,7 ³
lokale ³	4,2	4,1 ³	4,1 ³
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	4½/8-4½/8	4½/16

¹ Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
² Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.
³ 28 juni.

Dr. R. L. Boissevain

Bij het **ENERGIEBEDRIJF** kan een

documentalist

worden geplaatst, die naast het verrichten van literatuuronderzoek zal worden belast met het beheer van de bibliotheek en met de regeling van de tijdschriftencirculatie.

Voor de uitvoerende werkzaamheden zijn enkele medewerkers aanwezig.

Vereist: Diploma H.B.S. Een vakdiploma op het gebied van documentatie en/of literatuuronderzoek (of studierend hiervoor) strekt tot aanbeveling.

Het salaris, tot maximaal f 1.175,— bruto per maand, is afhankelijk van leeftijd en ervaring.

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

Zeer goede secundaire arbeidsvoorwaarden

Sollicitaties binnen 14 dagen onder nr. 430/9036 te zenden aan de chef van het Bureau Personeelvoorziening, stadhuis, Rotterdam.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

Bij het **ECONOMISCH INSTITUUT** van de Rijksuniversiteit te Utrecht kan op korte termijn geplaatst worden een

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

ten behoeve van de studiebegeleiding voor het kandidaatsexamen.

Er bestaat gelegenheid tot het verrichten van wetenschappelijk onderzoek. Zijn werkzaamheden zullen voor een belangrijk deel op bedrijfseconomisch gebied liggen.

In aanmerking komen afgestudeerde, of bijna afgestudeerde, economen met een algemene belangstelling en een brede opleiding, bij voorkeur met onderwijs- en researchervaring.

De te benoemen medewerker zou — afhankelijk van leeftijd en ervaring — een der volgende rangen kunnen verkrijgen:

wetenschappelijk medewerker
salaris f 1325,— tot f 1776,— per maand;
wetenschappelijk medewerker 1e klasse
salaris f 1644,— tot f 2108,— per maand;
wetenschappelijk hoofdmedewerker
salaris f 2042,— tot f 2960,— per maand.

Er bestaat gelegenheid tot het schrijven van een dissertatie. De kandidaat dient bereid te zijn tot het deelnemen aan een psychologisch onderzoek.

Sollicitaties kunnen worden gericht aan de hoogleraar/beheerder van het Economisch Instituut, Maliesingel 41, Utrecht. Daarbij dienen leeftijd, vooropleiding en ervaring te worden vermeld, alsmede eventuele toekomstplannen (bijv. dissertatie) en de namen van personen bij wie inlichtingen over de kandidaat kunnen worden ingewonnen.

SEKRETARIAAT

econ. drs., sekretaris ondernemingsvereniging zoekt aanvullende werkzaamheden. Brieven onder no. ESB 36-1, postbus 42, Schiedam.

Bureau voor Marketing Management

Dr. A. D. Bonnet

Voor objectief overleg en wetenschappelijke beoordeling van uw marketingwegen en -mogelijkheden

Huize 't Eiland - Bergambacht (Z.H.) - tel. 01825-607

SAMEN IS HET LICHT TE DRAGEN

Wij zijn werkgevers. Wij dragen aansprakelijkheid voor ieder incident - in het bedrijf of op de weg - dat bij het werk wordt veroorzaakt.

Een risico dat je niet alléén kunt dragen. Daarom dragen we het samen. Wij verzekeren elkaar. Onderling. Onze gezamenlijke premiepot draagt de schade en wij besparen op de kosten.

Juist nu een werkgever elke besparing dient aan te grijpen, zijn wij erg gelukkig met onze onderlinge verzekering. Samen is het licht de lasten te dragen.

Wij hebben een vereniging voor

onderlinge W.A.- en motorrijtuigverzekering. Maar ook verenigingen van werkgevers die risico's dekken van brand, storm, molest, pensioen, invaliditeit.

Plus nog een onderlinge voor gezamenlijke elektronische administratie. Elk apart. Maar - om het extra voordelig te maken - met één administratie, één beheer.

Daarvoor hebben we ons C.B., Centraal Beheer, waarin de leden het zelf voor het zeggen hebben. En "onderling" betekent dat we allen zeker zijn van een prettige schaderegeling.

Staat zo'n onderlinge verzekering open voor elke werkgever? Wij gaan niet af op "klinkende namen". Een florerende éénmanszaak, een gezond middelgroot bedrijf en een moderne miljoenenindustrie kunnen als lid toetreden.

De stelregel goede bedrijven bijeen te brengen heeft onze onderlinge verzekeringen in vijftig jaren groot en sterk gemaakt.

Als u zelf aan het hoofd van zulk een onderneming staat, kan het voor u heel nuttig zijn om eens te praten met C.B.

C.B.

CENTRAAL BEHEER VAN ONDERLINGEN VOOR VERZEKERING TEGEN BRAND- EN BEDRIJFSSCHADE, MOLEST EN STORM, WETTELIJKE AANSPRAKELIJKHEID, AUTOMOBIELEN, TRANSPORTRISICO'S EN VOOR PENSIOENVERZEKERING, ALSMEDE DIENSTVERLENING D.M.V. ELEKTRONISCHE APPARATUUR, BOS EN LOMMERPLANTSOEN I AMSTERDAM-W. TEL. 13 49 71 POSTBUS 8400.